

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΠΑΥΛΗ
(Α.Μ.: 1012202003042)

**Θέμα: «Μιχαήλ Στασινόπουλος (1903 -2002): Ο πρώτος προσωρινός Πρόεδρος
της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας»**

Επιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	2
Εισαγωγή	4
Α΄ Κεφάλαιο	
Προσωπικά στοιχεία και Ακαδημαϊκή σταδιοδρομία.....	8
Β΄ Κεφάλαιο	
Δικαστική Σταδιοδρομία	17
2.1. Η δικαστική του σταδιοδρομία πριν τη δικτατορική κυβέρνηση.....	17
2.2. Η δικαστική του σταδιοδρομία στη δικτατορική κυβέρνηση	18
2.3. Η δικαστική του σταδιοδρομία μετά τη δικτατορική κυβέρνηση	24
Γ΄ Κεφάλαιο	
Πολιτική Σταδιοδρομία	27
3.1. Το πολιτικό πλαίσιο της εποχής του - Η Μεταπολίτευση.....	27
3.2. Ο θεσμός του Προέδρου της Δημοκρατίας.....	30
3.3. Η προεδρία του (Δεκέμβριος 1974 – Ιούνιος 1975).....	32
Δ΄ Κεφάλαιο	
Λογοτεχνική Σταδιοδρομία	34
4.1. Ποίηση.....	34
4.2. Δοκίμιο	39
4.3. Ιστοριογραφία	50
4.4. Παιδική Λογοτεχνία	54
Επίλογος	56
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	58
Παράρτημα	63
Περίληψη	67

Πρόλογος

Πέρασαν πάνω από είκοσι χρόνια από την ημέρα που ένας επιφανής άνθρωπος της πολιτείας και του πνεύματος έφυγε από τη ζωή σε ηλικία 99 ετών. Ο διακεκριμένος Μιχαήλ Στασινόπουλος ήταν από τη Μεσσηνία και είχε ζήσει τα παιδικά του χρόνια εκεί. Ο χαρακτήρας του και η σταδιοδρομία του σε όποιον τομέα είχε ασχοληθεί είτε στον ακαδημαϊκό είτε στον δικαστικό είτε στον πολιτικό ή στον λογοτεχνικό είχε στεφθεί με επιτυχία. Η πορεία που ακολούθησε σ' όλη τη διάρκεια της ζωής του θα μπορούσε να παρουσιαστεί σ' ένα ηθοπλαστικό δοκίμιο για να αποτελέσει παράδειγμα για τους νέους και να προβάλλει ότι τις δυσκολίες που συναντά κανείς στη ζωή του πρέπει να τις μετατρέπει σε επιτυχίες. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος με μια συστατική επιστολή που του έδωσε ο διευθυντής του μπόρεσε να διοριστεί αρχικά ως λογιστής και μετέπειτα να πάρει το αξίωμα του Προέδρου του Συμβουλίου Επικρατείας. Στη συνέχεια θα ψηφιστεί ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας και θα είναι ο πρώτος που κατείχε τη θέση αυτή μετά το δικτατορικό καθεστώς. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος έμεινε στην ιστορία ως αγωνιστής της δημοκρατίας και της δικαιοσύνης, καθώς στην επτάχρονη δικτατορία βρέθηκε σε ένα σημαντικό δίλημμα, να σωπάσει στην αδικία και να ταχθεί υπέρ του δικτατορικού καθεστώτος ή να υψώσει ανάστημα στη δικτατορία και να υπηρετήσει τη δικαιοσύνη με κίνδυνο τη θέση του και την σωματική του ακεραιότητα. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος όμως επέλεξε να πράξει το δεύτερο εφόσον η δικαιοσύνη γι' αυτόν ήταν υπέρτερη αξία που την υπηρέτησε σ' όλη του τη ζωή¹. Ο χαρακτήρας, το ήθος και η προσωπικότητά του με ώθησαν να ασχοληθώ με το πρόσωπό του και να μελετήσω καλύτερα την πορεία του καθώς μέσα από αυτήν θα κατανοήσω περισσότερο τις σημαντικές αποφάσεις που πήρε στη ζωή του. Επιπλέον, ένα ακόμη έναυσμα ήταν η κοινή μας καταγωγή καθώς κι εγώ κατάγομαι από τη Μεσσηνία και ήταν ευκαιρία να γνωρίσω περισσότερα γι' αυτή τη σημαντική προσωπικότητα του τόπου μου.

Η βιβλιογραφία και οι πηγές αντλήθηκαν από τη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη της Καλαμάτας, τη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, τη Λαϊκή Βιβλιοθήκη Καλαμάτας, από προσωπικό και μη αρχείο με σχετικά συγγράμματα καθώς και από το διαδίκτυο. Κατά την ολοκλήρωση της παρούσας

¹ Π. Παυλόπουλος, «Μιχαήλ Στασινόπουλος – Ο ανεξάρτητος Δικαστής», στην ιστοσελίδα: *H Καθημερινή* 09.11.2003, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/opinion/693295/michail-stasinopoulos-o-anexartitos-dikastis/>, ημερομηνία προσπέλασης 20.06.2002

εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους επιβλέποντες καθηγητές μου, κος Σ. Ριζάς, κος Ιάκωβος Μιχαηλίδης και κος Θανάσης Χρήστου που μου επέτρεψαν και προέτρεψαν να ασχοληθώ με τη συγκεκριμένη εργασία. Ως καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό αυτό πρόγραμμα μου μετέδωσαν τα απαραίτητα εφόδια και γνώσεις τα οποία με βοήθησαν όχι μόνο στην πραγματοποίηση της διπλωματικής μου εργασίας αλλά και στο να διευρύνω τους ιστορικούς μου ορίζοντες. Ένα ειλικρινές και μεγάλο ευχαριστώ σε όλους.

Εισαγωγή

Η παρούσα Διατριβή Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης με τίτλο «Μιχαήλ Στασινόπουλος (1903 -2002): Ο πρώτος προσωρινός Πρόεδρος της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας» εκπονείται στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών της σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου με τίτλο «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και προοπτικές». Στόχος της εργασίας είναι να σκιαγραφήσει, όσο γίνεται σαφέστερα, έναν αξιόλογο Μεσσήνιο νομικό, πολιτικό, πανεπιστημιακό καθηγητή και λογοτέχνη, τον Μιχαήλ Στασινόπουλο.

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος υπήρξε σημαντικό πρόσωπο στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας. Ψηφίστηκε από τη Βουλή ως ο προσωρινός Πρόεδρος της Δημοκρατίας έως την ψήφιση του συντάγματος. Υπέγραψε το Σύνταγμα του 1975 όπου ανακηρύσσεται το πολίτευμα της χώρας η προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία και ο θεμέλιος λίθος για το πολίτευμα ήταν η λαϊκή κυριαρχία όπου όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον λαό. Η πολιτική του πορεία ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας ήταν διακριτική και είχε ως στόχο την πολιτική σταθερότητα της χώρας. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος ούτως ή άλλως ως χαρακτήρας δεν επιδίωξε ποτέ την κατοχή πολιτειακού αξιώματος, αλλά η απόφαση που πήρε όταν ήταν Πρόεδρος στο Συμβούλιο Επικρατείας τον ανάδειξε ως το ιδανικό πρόσωπο για τη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Ειδικότερα, ο Μιχαήλ Στασινόπουλος το διάστημα που η Ελλάδα ήταν υπό δικτατορικό καθεστώς πήρε μια κρίσιμη απόφαση στις 24 Ιουνίου του 1969, καθώς ακύρωσε τις απολύσεις των δικαστών, οι οποίοι είχαν απολυθεί χωρίς να τους επιτραπεί να ασκήσουν το δικαίωμα ακρόασής τους. Οι απολύσεις αυτές δεν είχαν καμία σοβαρή αιτιολογία καθώς το πρόβλημα τους δεν ήταν ότι δεν μπορούσαν να ασκήσουν τα καθήκοντά τους, αντιθέτως οι λόγοι που οδήγησαν στην απόλυση των εικοσιένα δικαστών ήταν επί το πλείστον ότι είχαν εκδηλώσει έμμεσα ή άμεσα την εναντίωση τους στο δικτατορικό καθεστώς. Στην περίπτωση αυτή, ο Μιχαήλ Στασινόπουλος με σθένος παρά τις πιέσεις που δέχτηκε ακόμη κι από τον Πρωθυπουργό Γ. Παπαδόπουλο, ο οποίος θεώρησε άκυρες και παράνομες τις

αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας και απαίτησε από τον Μ. Στασινόπουλο την παραίτησή του.

Από την άλλη ο Μ. Στασινόπουλος τόνισε ότι έχει καθαρή τη συνείδηση του και έπραξε με γνώμονα τη δικαστική του συνείδηση και το καθήκον του απέναντι στους συναδέλφους του και στο θεσμό, που τόσα χρόνια είχε υπηρετήσει πιστά. Η πράξη αυτή του Μ. Στασινόπουλου εξόργισε τον Γ. Παπαδόπουλο με αποτέλεσμα το δικτατορικό καθεστώς να τον έχει για πολλές μέρες σε κατ' οίκον περιορισμό υπό επιτήρηση από όργανα των μυστικών υπηρεσιών του δικτατορικού καθεστώτος.

Η στάση του Μιχαήλ Στασινόπουλου θεωρήθηκε θαρραλέα και υποδειγματική, εφόσον οι εκφοβισμοί και τα αθέμιτα μέσα που χρησιμοποιούσε το δικτατορικό καθεστώς δεν τον πτόησαν και δεν τον έκαναν να αλλάξει τις αποφάσεις του που υπηρετούσαν το δίκαιο. Στο εξωτερικό τα μέσα ενημέρωσης εκθείαζαν τον ίδιο και τη στάση του Συμβουλίου Επικρατείας καθώς προέβαλλαν την πράξη αυτή ως γενναία απέναντι στις παρανομίες και τις αυθαιρεσίες της δικτατορίας. Ο πρόεδρος του Γαλλικού Συμβουλίου Επικρατείας Ρενέ Κασέν – κάτοχος του βραβείου Νόμπελ Ειρήνης- είχε προτείνει τον Μ. Στασινόπουλο για το Νόμπελ Ειρήνης το 1969.

Σημαντικό και πολύπλευρο ήταν έργο του σε όλους τους τομείς που ανέλαβε. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος ως νομικός καλλιέργησε το αντικείμενο της ειδικότητάς του και τα συγγράμματά του στον τομέα της νομικής επιστήμης και συγκεκριμένα στο Διοικητικό Δίκαιο είναι πολλά καθώς ο ίδιος θεωρείτο αυθεντία σε αυτόν τον τομέα. Επίσης, ως νομικός εκπροσώπησε την χώρα μας, έπειτα από παράκληση του Κ. Καραμανλή, το 1976 στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για την υπόθεση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου με το αξίωμα του ad hoc δικαστή. Εκτός από την ακαδημαϊκή, δικαστική και πολιτική σταδιοδρομία του υπήρξε και αξιόλογος λογοτέχνης καθώς έγραψε ποιήματα, δοκίμια και πεζογραφήματα.

Η διάρθρωση της εργασίας χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα προσωπικά στοιχεία του και η ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρονται ο τόπος καταγωγής του και πως οι προσωπικότητες των γονιών του συνέβαλαν στην δημιουργία του χαρακτήρα του. Οι γονείς του όντας και οι δυο μορφωμένοι και ο πατέρας του δε και φιλόλογος καθόρισαν την μετέπειτα ακαδημαϊκή του πορεία. Η ακαδημαϊκή του πορεία ήταν κι αυτή αξιοσημείωτη καθώς διατέλεσε και πρύτανης στην Πάντειο Σχολή και εξελέγη

πρόεδρος της Ακαδημίας των Αθηνών. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται η δικαστική του σταδιοδρομία, η οποία χωρίζεται σε τρία υποκεφάλαια τα οποία είναι διαιρεμένα με βάση την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας. Στο πρώτο υποκεφάλαιο παρουσιάζεται η δικαστική του σταδιοδρομία πριν το δικτατορικό καθεστώς, όπου ο ίδιος είχε σταλθεί στα Δωδεκάνησα ως πολιτικός σύμβουλος για την προσάρτηση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα. Στο δεύτερο κεφάλαιο μελετάται η δικαστική σταδιοδρομία του κατά τη διάρκεια του δικτατορικού καθεστώτος, όπου ο Μιχαήλ Στασινόπουλος ως Πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας έμελλε να πάρει σημαντικές αποφάσεις, οι οποίες τον ανέδειξαν ως άνθρωπο που αψηφά τις απειλές του αυταρχικού καθεστώτος και ορθώνει το ανάστημά του για να υπερασπιστεί τη δικαιοσύνη. Η δικαιοσύνη είναι γι' αυτόν η αμερόληπτη εφαρμογή των νόμων και την υπηρέτησε σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Στο τρίτο υποκεφάλαιο παρουσιάζεται η δικαστική του σταδιοδρομία μετά το δικτατορικό καθεστώς. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος, μετά τη γενναία απόφαση του να ακυρώσει τις απολύσεις των δικαστών την περίοδο του αυταρχικού καθεστώτος, ταυτίστηκε με την εναντίωση του υπάρχοντος καθεστώτος και με τη δικαιοσύνη και τη δημοκρατία. Έτσι, ο Κ. Καραμανλής τον επέλεξε ώστε να εκπροσωπήσει την χώρα μας ως ad hoc δικαστής στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για την υπόθεση της υφαλοκρηπίδας για το Αιγαίο.

Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στην πολιτική του σταδιοδρομία, καθώς κι εκεί είχε έντονη συμμετοχή στα πολιτικά δρώμενα της Μεταπολίτευσης και χωρίζεται σε τρία υποκεφάλαια. Στο πρώτο υποκεφάλαιο παρουσιάζεται το πολιτικό πλαίσιο της εποχής του – η Μεταπολίτευση και προβάλλονται τα πολιτικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν μετά την κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος και πως ο ίδιος αναμείχθηκε στο πολιτικό γίνεσθαι της εποχής του. Το δεύτερο υποκεφάλαιο φέρει τον τίτλο ο θεσμός του Προέδρου της Δημοκρατίας και ορίζονται οι θεσμικές αρμοδιότητες του. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην Προεδρία του Μιχαήλ Στασινόπουλου (Δεκέμβριος 1974 – Ιούνιος 1975) και υπάρχει απολογισμός όσον αφορά τη θητεία του ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας στη Μεταπολίτευση, ο οποίος χαρακτηρίζεται από διακριτικότητα και πατριωτικό ενδιαφέρον.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο της διπλωματικής εργασίας αναπτύσσεται η λογοτεχνική του σταδιοδρομία, καθώς ήταν εξαιρετος σε όποια είδη είχε καταπιαστεί και χωρίζεται σε τέσσερα υποκεφάλαια αναλόγως το είδος. Στο

πρώτο υποκεφάλαιο παρουσιάζεται ο Μιχαήλ Στασινόπουλος ως ποιητής καθώς η ποίηση ήταν το πρώτο είδος που ασχολήθηκε. Το δεύτερο υποκεφάλαιο αναφέρεται στο δοκίμιο, επειδή ο ίδιος ήταν έξοχος δοκιμιογράφος λόγω ότι αφενός η δικαστική και ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία και αφετέρου οι μύχιες σκέψεις του και στοχασμοί πάνω σε ηθικά ζητήματα και στη συμπεριφορά των ανθρώπων τον ώθησαν να θέλει να εκφραστεί σε αυτό το είδος της λογοτεχνίας. Το τρίτο υποκεφάλαιο διαπραγματεύεται την πορεία του ως ιστοριογράφος και το τελευταίο υποκεφάλαιο αναφέρεται στην παιδική λογοτεχνία. Η παιδική λογοτεχνία ήταν ένα από τα είδη που ασχολήθηκε και έρχεται σε αντίθεση με τον αδέκαστο δικαστή και το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας που κατείχε καθώς δεν θα περίμενε κανείς να ασχοληθεί με τα παιδιά.

Α' Κεφάλαιο

Προσωπικά στοιχεία και Ακαδημαϊκή σταδιοδρομία

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος γεννήθηκε στη Θουρία, ένα χωριό της Μεσσηνίας κοντά στην Καλαμάτα, στις 27 Ιουλίου του 1903. Ήταν το πέμπτο και το τελευταίο παιδί του Δημητρίου Στασινόπουλου και της Αικατερίνης Σκοπέτου. Ο πατέρας του ήταν καθηγητής φιλόλογος και μάλιστα σχολάρχης. Αρχικά, ο Μιχαήλ φοίτησε λίγους μήνες στο σχολείο της Θουρίας και έπειτα ο πατέρας του πήρε μετάθεση για τη Μεσσήνη όπου κι εγκαταστάθηκε όλη η οικογένεια εκεί. Στη Μεσσήνη έμειναν ωσότου τελειώσει ο μικρός Μιχαήλ το δημοτικό σχολείο. Στη συνέχεια το 1916 ήρθαν και έμειναν στην Καλαμάτα, όπου ο πατέρας του έγινε σχολάρχης και εκεί ο Μιχαήλ φοίτησε στην Α' Γυμνασίου.

Οι γονείς του στέκονταν συνεχώς κοντά στα παιδιά τους και τα βοηθούσαν πολύ στα μαθήματά τους. Αφενός ο πατέρας λόγω και του επαγγέλματος του και αφετέρου και η μητέρα τους καθώς ήταν μορφωμένη και τους διάβαζε συνεχώς διάφορα βιβλία για να τα οδηγήσει στο δρόμο της μάθησης.

Ο Μιχαήλ ως μαθητής ήταν άριστος και ήταν πρώτος στην τάξη. Η αγάπη του για τα γράμματα ήταν μεγάλη και αυτό αποδεικνύεται από ένα περιστατικό που περιγράφει ο κύριος Μόσχου στο βιβλίο του όταν ο Μιχαήλ ήταν δώδεκα χρονών. Ένας συμμαθητής του του έδωσε να διαβάσει κάποιες σελίδες από το περιοδικό «Η Διάπλασις των Παίδων». Ο Μιχαήλ διάβασε τις σελίδες από το περιοδικό κρυφά από όλους στο σπίτι του, το βράδυ μόλις είχαν αποκοιμηθεί γιατί φοβόταν μήπως δεν τον άφηναν να διαβάζει κι άλλα πράγματα εκτός από τα μαθήματά του. Οι σελίδες από το περιοδικό που του είχε δώσει ο συμμαθητής του περιείχαν διηγήματα, ποιήματα και συνέχειες από μυθιστορήματα. Ο ενθουσιασμός του ήταν μεγάλος και από τις εικόνες και τα σκίτσα του περιοδικού. Βέβαια τον μαγνήτισε πολύ το ποίημα που διάβασε και ενδόμυχα σκέφτηκε ότι θα μπορούσε κι ο ίδιος να γράψει ένα. Αυτό ήταν το πρώτο έναυσμα για τη μετέπειτα λογοτεχνική του πορεία. Την επόμενη μέρα ο μικρός Μιχαήλ εξομολογήθηκε στη μητέρα του το ξενύχτι που είχε διαβάζοντας το περιοδικό. Η μητέρα του στο άκουσμα αυτό χάρηκε γιατί κι η ίδια όταν ήταν μικρή διάβαζε το συγκεκριμένο περιοδικό κι έτσι θεώρησε ότι ήταν απαραίτητο να το παίρνει κάθε εβδομάδα ο γιός της, όχι μόνο για την ψυχαγωγία του αλλά και για την ηθική προαγωγή του χαρακτήρα του, καθώς και για τη μόρφωση του. Αμέσως,

αποφάσισε να το αναφέρει γρήγορα στο σύζυγο της ώστε κάθε εβδομάδα να φτάνει στα χέρια του υιού της και να το διαβάζει. Ο πατέρας, μόλις το άκουσε δεν έφερε καμία αντίρρηση μόνο έθεσε ως όρο να μην παραμελήσει τα μαθήματα του ο Μιχαήλ. Ο ίδιος βέβαια ήθελαν να αναβάλλουν την εγγραφή για εκείνον τον μήνα γιατί ήταν ένα έξοδο που δεν είχε υπολογίσει – εννέα δραχμές τον χρόνο και πέντε δραχμές το εξάμηνο. Η μητέρα του όμως επειδή γνώριζε την επιθυμία του γιού της για να γίνει συνδρομητής στο περιοδικό αποφάσισε ότι δεν πρέπει να καθυστερεί αλλά να εγγράψει τον γιό της στο περιοδικό. Εν τέλει εξασφάλισε τη συνδρομή του για ένα εξάμηνο από χρήματα που είχε ο μικρός από το νομό του. Το 1915 έγινε συνδρομητής στο περιοδικό και από τότε κάθε Σάββατο του ερχόταν στο σπίτι του και την Κυριακή την περνούσε διαβάζοντας το².

Το περιοδικό «Διάπλαση των Παιδών» διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο όχι μόνο στην Παιδική Λογοτεχνία αλλά και στη νεοελληνική λογοτεχνία – η νεοελληνική λογοτεχνία δεν διδασκόταν στο σχολείο καθώς την εποχή εκείνη δε διδάσκονταν τα «Νεοελληνικά Αναγνώσματα». Άλλωστε, το περιοδικό αυτό είχε ένα ευρύ αναγνωστικό κοινό καθώς δεν προοριζόταν μονάχα για νέους και παιδιά, αλλά και σε αναγνώστες μεγαλύτερης ηλικίας. Η «Διάπλασις των Παιδών» πρόσφερε στους μικρούς αναγνώστες τους τη δυνατότητα να εκφραστούν μέσα από τις στήλες του περιοδικού. Είναι γνωστό, ότι πολλοί μετέπειτα αξιόλογοι πνευματικοί δημιουργοί της νεοελληνικής λογοτεχνίας υπήρξαν στην παιδική τους ηλικία συνεργάτες του περιοδικού, όπως ο Βαλαωρίτης, ο Δροσίνης, ο Πολέμης, ο Άγρας, ο Παλαμάς και πολλοί άλλοι. Οι στήλες που βασίζονταν κατεξοχήν στις συνεργασίες των συνδρομητών του ήταν η «Σελίς Συνεργασίας Συνδρομητών», οι «Πνευματικές Ασκήσεις», τα «Μικρά Μυστικά», η «Αλληλογραφία της Διαπλάσεως», οι «Μικραί Αγγελίαι» κ.ά.³

Ο Μιχαήλ είχε έντονη την επιθυμία και τη λαχτάρα να λάβει μέρος και αυτός στο περιοδικό καθώς στο περιοδικό δημοσιεύονταν μικρά καλογραμμένα λογοτεχνικά κομμάτια παιδιών όπως ποιηματάκια, περιγραφές και διηγηματάκια στη στήλη του περιοδικού «Σελίς Συνεργασίας Συνδρομητών». Στη «Σελίδα» ο Γρ. Ξενόπουλος επιμελείτο ο ίδιος τα κείμενα των παιδιών που θα δημοσιευτούν και

² Ε. Ν. Μόσχος, *Ανθρωπιστική Μαρτυρία Μιχαήλ Δ. Στασινόπουλος Κριτική Θεώρηση έργου και ζωής*, Αθήνα 1983, σ. 9 - 13

³ Β. Πάτσιου, *Η Διάπλασις των Παιδών (1879-1922), Το πρότυπο και η συγκρότηση του*, Αθήνα 1987, σ. 27

ασκούσε κριτική στα έργα των παιδιών. Ο Μιχαήλ έστειλε το πρώτο του ποίημα με το ψευδώνυμο «Μεσσηνιακή Ακτή» δείχνοντας με το ψευδώνυμο αυτό την αγάπη που είχε προς την πατρίδα του και ιδίως την αγάπη που είχε για τη θάλασσα.

Ο Μιχαήλ μόλις έγραψε το πρώτο του ποίημα το έστειλε στο περιοδικό και ο Γρ. Ξενόπουλος τον ρώτησε αν το είχε γράψει μόνος του καθώς είχε μια επιτυχημένη ομοιοκαταληξία και ένα στρωτό στίχο που παραξένευσε τον εκδότη. Αφού ο Μιχαήλ τον διαβεβαίωσε ότι το είχε γράψει ο ίδιος, την επόμενη εβδομάδα στις 24 Ιουνίου του 1917 το είδε δημοσιευμένο στη «Σελίδα Συνεργασίας Συνδρομητών» του περιοδικού, με τον τίτλο οι «Αδελφοί». Ο Μιχαήλ δε χρειάστηκε να ανανεώσει τη συνδρομή στο περιοδικό καθώς ο ίδιος έγραψε πολλά παιδιά στο περιοδικό με επακόλουθο το περιοδικό να του στέλνεται δωρεάν, εφόσον ο κανονισμός της «Διάπλασης» ήταν ότι αν ένας συνδρομητής εγγράψει κι άλλους τότε ο ίδιος θα λαμβάνει δωρεάν το περιοδικό.

Εκτός, όμως από την ποίηση που τον είχε συνεπάρει, ο Μιχαήλ ασχολήθηκε και με τη ζωγραφική και συγκεκριμένα με τις απομιμήσεις λιθογραφιών που απεικόνιζαν τις νίκες του Ελληνικού στρατού. Βέβαια την εποχή εκείνη πολλοί συμμαθητές του ασχολούνταν με τις λιθογραφίες καθώς προσπαθούσαν να τις μιμηθούν. Η λιθογραφία που τον είχε εντυπωσιάσει ήταν η ηπειρωτική μάχη του Μπιζανίου, όπου απεικονιζόταν η εκτόπιση των Τούρκων από τα Ιωάννινα το 1913-ήταν η σημαντικότερη σύγκρουση του ελληνικού και τουρκικού στρατού στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο⁴.

Το 1917 ο πατέρας του Μιχαήλ πέθανε ξαφνικά και τον άλλο χρόνο η οικογένειά του μετακόμισε στην Αθήνα. Ο Μιχαήλ θα συνεχίσει τις εγκύκλιες σπουδές του στο Γ΄ Γυμνάσιο Αθηνών⁵. Ο Μιχαήλ παρέα με τους συμμαθητές του δημιούργησαν ένα χειρόγραφο περιοδικό με το όνομα «Έργα» και αυτός ήταν ο αρχισυντάκτης του. Εκεί ο Στασινόπουλος θα έχει ως γυμνασιάρχη τον εξάίρετο φιλόλογο Γ. Σιμιτζόπουλο, ο οποίος βλέποντας την κλίση του στα ποιήματα και την ενασχόληση των μαθητών του μ' αυτά, θα τους αναφέρει ότι είναι χαμένος καιρός η ενασχόληση με τη λογοτεχνία και θα του επιστήσει την προσοχή ότι δεν θα πρέπει να ελαττώσει το διάβασμα του εξαιτίας αυτών⁶. Επίσης, δεν πρέπει να θεωρεί ως

---

⁴ <https://archive.ert.gr/37123/>, ημερομηνία προσπέλασης 25.06.2022

⁵ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 16

⁶ <https://archive.ert.gr/37123/>, *ό. π.*

πρωταρχική του απασχόληση την ποίηση και τη λογοτεχνία. Στην Αθήνα που εγκαταστάθηκαν θα του δοθεί η ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά τον αρχισυντάκτη της «Διάπλασης» τον Γρ. Ξενόπουλο. Ο Μιχαήλ έστειλε τακτικά ποιήματά του στη «Σελίδα Συνεργασίας Συνδρομητών» της «Διάπλασης» και είχε στενότερη και φιλική σχέση με τον Γρ. Ξενόπουλο ώστε να του εκθέσει το προβληματισμό του μέσω γράμματος του για το μέλλον του και τον επαγγελματικό προσανατολισμό που έπρεπε να ακολουθήσει κι αν έπρεπε να αναλώνεται γράφοντας ποιήματα. Αυτοί οι προβληματισμοί βασάνιζαν όλους τους εφήβους. Ο Γρ. Ξενόπουλος, ως εξαιρετος παιδαγωγός και φίλος των παιδιών, στο περιοδικό αναγράφει ότι το ταλέντο πρέπει να καλλιεργείται διότι οδηγεί τον άνθρωπο σε αυτό που του έχει χαράξει η φύση⁷.

Το 1920 ο Μ. Στασινόπουλος τελείωσε το σχολείο και ο Γ. Σιμιτζόπουλος του έδωσε μαζί με το απολυτήριο του και μια συστατική επιστολή, την οποία θα χρησιμοποιήσει έπειτα από λίγες μέρες στον προσωπάρχη του Υπουργείου Γεωργίας και θα πάρει μέρος στο σχετικό διαγωνισμό. Συγκεκριμένα, η επιστολή έγραφε ότι ήταν ενάρετος, επιμελής, φιλόπρονος και σεμνός, ο αρμόδιος τμηματάρχης του Υπουργείου Γεωργίας μόλις διάβασε την επιστολή τον έβαλε να πάρει μέρος στο διαγωνισμό, όπου και διορίστηκε. Έτσι, στην ηλικία των 17 ετών ο Μιχαήλ θα διοριστεί ως γραφέας δημόσιος υπάλληλος. Όταν ήταν στο Υπουργείο Γεωργίας, ορισμένοι υπάλληλοι εκεί προσπαθούσαν να τον πείσουν να γίνει γεωπόνος και να γραφτεί στη νεοσύστατη Γεωπονική Σχολή. Αλλά ο ίδιος αναλογιζόμενος τις ώρες που έπρεπε να παρακολουθεί στη Γεωπονική, επέλεξε τη Νομική καθώς εκεί ήταν λιγότερες⁸. Παράλληλα, με τη δουλειά του ο Μιχαήλ Στασινόπουλος θα αρχίσει να φοιτά και στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η ποίηση τον διακατείχε πάντα και δεν σταμάτησε ποτέ να ασχολείται. Το 1924 θα τελειώσει τις νομικές του σπουδές και θα πάρει το πτυχίο του. Το 1929 θα λάβει μέρος στον διαγωνισμό για την πρόσληψη των πρώτων εισηγητών στο Συμβούλιο Επικρατείας και θα διοριστεί πρώτος εισηγητής. Το Συμβούλιο Επικρατείας θα ιδρυθεί το 1929 από την κυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου (1928-1932) και οι αρμοδιότητες του είναι διοικητικές και δικαστικές. Το Συμβούλιο Επικρατείας αποτελείτο από τριών βαθμίδων δικαστές: εισηγητές, παρέδρους και συμβούλους. Στον διαγωνισμό για τους εισηγητές του Συμβουλίου Επικρατείας θα διαγωνιστούν εκατό νομικοί και θα διοριστούν μόνο

⁷ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 17 - 18

⁸ <https://archive.ert.gr/37123/>, *ό. π.*

δέκα. Ο Μ. Στασινόπουλος κατάφερε όχι μόνο να είναι στους δέκα αλλά να βγει και πρώτος από όλους⁹.

Αφενός η βαθιά γνώση που είχε ο νεαρός εισηγητής του Συμβουλίου Επικρατείας στην κριτική ανάλυση των θεωριών που είχαν αναπτυχθεί από σπουδαίους επιστήμονες κυρίως στη Γαλλία και στη Γερμανία και αφετέρου όντας ενήμερος για τη νομολογία του γαλλικού Συμβουλίου Επικρατείας, καθώς το αντίστοιχο ελληνικό ήταν εμπνευσμένο από αυτό, συνέβαλαν όλα αυτά αποφασιστικά στη διαμόρφωση της νομολογίας του. Ο Μ. Στασινόπουλος, από τότε άρχισε τη λαμπρή του δικαστική πορεία καθώς το 1937 ανήλθε με προαγωγή σε πάρεδρο του Συμβουλίου Επικράτειας¹⁰. Το 1943 θα προαχθεί στο Συμβούλιο Επικράτειας στο βαθμό του Συμβούλου και το 1963 σε Αντιπρόεδρο.

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος θεωρούσε ότι τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα είναι ο πιο πρόσφορος χώρος για την καλλιέργεια του διοικητικού δικαίου και την κατάρτιση των επιστημόνων που θα το εφαρμόσουν και θα συμβάλουν στην εξέλιξη του. Το 1934 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών και το 1937 εξελέγη υφηγητής του ίδιου Πανεπιστημίου. Στη συνέχεια το 1939 διορίστηκε έκτακτος καθηγητής του Διοικητικού Δικαίου στην Πάντειο Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών και το 1943 τακτικός. Το 1951 -1957 διατέλεσε και πρύτανης στο Πανεπιστήμιο και το 1968 εξελέγη ακαδημαϊκός στην τάξη των Ηθικών και Πολιτικών Επιστημών¹¹. Μετέπειτα η Πάντειος με τη συμβολή του Μιχαήλ Στασινόπουλου και του καθηγητή Παπαχατζή, έγινε το σπουδαιότερο κέντρο διδασκαλίας και έρευνας του διοικητικού δικαίου στην Ελλάδα¹².

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος από νωρίς άρχισε να καλλιεργεί το αντικείμενο της ειδικότητάς του. Τα συγγράμματά του στον τομέα της νομικής επιστήμης και συγκεκριμένα στο Διοικητικό Δίκαιο είναι πολλά καθώς ο ίδιος θεωρείτο αυθεντία σε αυτόν τον τομέα. Τα έργα του είναι καλογραμμένα και ενώ είναι σε καθαρεύουσα δεν είναι δυσνόητα διότι ο ίδιος τα έχει γράψει με σαφήνεια και αξιοζήλευτη φρεσκάδα. Επίσης, και οι πιο πολύπλοκες νομικές έννοιες είναι γραμμένες με ξεκάθαρο τρόπο και αναλύονται επαγωγικά.

---

⁹ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 19 - 20

¹⁰ Ε. Σπηλιωτόπουλος, «Μιχαήλ Στασινόπουλος», στα: *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών «Τάξις των Ηθικών και πολιτικών Επιστημών»*, Αθήνα 2004, σ. 42-43

¹¹ Βλ. λήμμα σύνταξης «Μιχαήλ Στασινόπουλος», στο: *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. 9 (1999), σ. 388 στο εξής βλ. ΠΒΛ

¹² Ε. Σπηλιωτόπουλος, *ό. π.*, σ. 45

Η πρώτη εργασία του είναι η διατριβή του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών με τίτλο «Περί ανακλήσεως των διοικητικών Πράξεων». Αργότερα, το 1950, θα δημοσιεύσει το σύγγραμμα «Δίκαιον των Διοικητικών Πράξεων» που θα είναι απόρροια πολυετών μελετών του στο χώρο του Δημοσίου και συγκεκριμένα του Διοικητικού Δικαίου. Στη διεθνή βιβλιογραφία θεωρείται το σύγγραμμα αυτό πρώτο στο είδος του και έχει μεταφραστεί και στα γαλλικά. Ο Ρενέ Κασέν, Πρόεδρος του Γαλλικού Συμβουλίου Επικρατείας, συντάκτης της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και τιμημένος με το Βραβείο Νόμπελ της Ειρήνης, το χαρακτήρισε «μνημείο του Διοικητικού Δικαίου των σύγχρονων κρατών δικαίου που στηρίζονται στη νομιμότητα»¹³. Το έργο του αυτό μελετά εις βάθος την έννοια της διοικητικής πράξης και το Διοικητικό Δίκαιο που πρέπει να απαρτίζει ένα σύγχρονο κράτος. Η νομολογία του συγγράμματός του στηρίζεται στη γαλλική, γερμανική και ιταλική θεωρία και είναι ακόμη πολύτιμος αρωγός στην ερμηνεία διαφόρων θεσμών καθώς με ελάχιστη νομολογιακή και νομοθετική εξέλιξη ισχύουν οι ίδιοι κανόνες¹⁴.

Μετά θα συγγράψει το βιβλίο «Δίκαιον των Διοικητικών Διαφορών» που θα καλύψει ένα κενό στη βιβλιογραφία του Διοικητικού Δικαίου καθώς θα διαπραγματεύεται τη σύγκρουση ανάμεσα στη Διοίκηση και τους διοικουμένους. Στο βιβλίο αυτό παρατίθενται πολλές αποφάσεις και επιστημονικές απόψεις, που διδάσκονται στη Γαλλία και στην Ελλάδα. Παράλληλα, το σύγγραμμα αυτό στηρίζεται πολύ περισσότερο στην έννοια της δημόσιας υπηρεσίας παρά στην έννοια της δημόσιας εξουσίας. Όλη η έρευνα του κατατείνει στην έξαρση της ιδέας του Κράτους Δικαίου και στην υποταγή της κρατικής εξουσίας στη νομιμότητα.

Το 1950 συνέγραψε το επόμενο ογκώδες σύγγραμμά του με τον τίτλο «Η Αστική ευθύνη του Κράτους», όπου το έργο του βρίσκεται στα όρια μεταξύ Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου. Τα προβλήματα που διαπραγματεύεται έχουν μικτό χαρακτήρα και αναφέρονται στην αστική ευθύνη που αφορά το Κράτος, τους δημοσίους υπαλλήλους και τα νομικά πρόσωπα. Η αστική ευθύνη του Κράτους ήταν ένα από τα πιο σπουδαία θέματα του Δικαίου, καθώς ο Στασινόπουλος μεριμνούσε ώστε να προασπίσει τον πολίτη από τις καθημερινές αυθαιρεσίες του Κράτους. Το σύγγραμμα αυτό είναι χρήσιμο αφενός για τους δικαστές για να ερμηνεύσουν το δίκαιο και για να απονείμουν δικαιοσύνη και αφετέρου για κάθε πολίτη. Επίσης, με

¹³Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 27 - 28

¹⁴ Ε. Σπηλιωτόπουλος, *ό. π.*, σ. 44

το έργο του αυτό προσπάθησε να φέρει τον πολίτη σε σχέση συνεργασίας και συνδιαλλαγής με το Κράτος, κι έτσι με αυτόν τον τρόπο ο πολίτης θα μπορέσει να συνειδητοποιήσει όχι μονάχα την ευθύνη τη δική του αλλά θα γνωρίζει και τα όρια της κρατικής ευθύνης. Το σύγγραμμα του είναι άρτιο και αυτό είναι επακόλουθο της βαθιάς γνώσης του στη νομολογία την ελληνική και τη ξένη, και επιπροσθέτως ο Στασινόπουλος ήταν πάντα απόλυτα ενημερωμένος σε όλα τα θέματα του συγκριτικού δικαίου. Η διάρθρωση του έργου του είναι υποδειγματική. Στα δύο πρώτα κεφάλαια του έργου του «Η Αστική ευθύνη του Κράτους» μελετά την ευθύνη των νομικών προσώπων του δημοσίου δικαίου και του Κράτους, σύμφωνα μάλιστα με όσα ισχύουν στη Μεγάλη Βρετανία, στη Γαλλία, στις Ηνωμένες Πολιτείες, στην Ιταλία, στη Γερμανία και την Αυστρία. Στο επόμενο κεφάλαιο μελετά την ευθύνη του Κράτους μας σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο, πρώτα κατά το παλαιό και ύστερα κατά το δίκαιο του Αστικού Κώδικα και ειδικότερα του Εισαγωγικού Νόμου. Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύει διεξοδικά το θέμα της Αστικής Ευθύνης, με εμπειριστατωμένη εξέταση των πράξεων ή παραλείψεων των οργάνων του κράτους και νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, τα οποία οδηγούν στην ευθύνη του ίδιου του κράτους και των διαφόρων οργάνων του, της εκτελεστικής, της νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας. Το έργο του αυτό κάλυψε ένα μεγάλο κενό στην ελληνική βιβλιογραφία καθώς για πρώτη φορά ένα τόσο μεγάλης σημασίας θέμα μελετήθηκε και αντιμετωπίστηκε με το πλησιέστερο τρόπο¹⁵.

Το επόμενο έργο του και το τελευταίο του ήταν αποτέλεσμα συστηματικής και επίπονης επιστημονικής έρευνας και έφερε τον τίτλο «Το Δικαίωμα της υπερασπίσεως ενώπιον των Διοικητικών Αρχών», το οποίο το έγραψε μετά την αυθαίρετη απομάκρυνσή του από τη θέση του Προέδρου στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Το έργο του αυτό παρουσιάστηκε το 1974, όταν υπήρξε η πτώση του δικτατορικού καθεστώτος και μεταφράστηκε αμέσως στα γαλλικά. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος σε αυτό το έργο του διαπραγματεύεται το δικαίωμα της ακρόασης αφού συνδέεται με την αξιοπρέπεια της ανθρώπινης προσωπικότητας. Το βιβλίο αυτό ο ίδιος το αφιερώνει γενικά στους ανθρώπους που αγωνίζονται για τα δικαιώματά τους και για την ελευθερία τους και σε όσους καταδικάστηκαν χωρίς να μπορέσουν να απολογηθούν¹⁶.

---

¹⁵ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 28-30

¹⁶ Ε. Σπηλιωτόπουλος, *ό. π.*, σ. 44- 45

Για να συγγράψει αυτό το έργο δεν ήταν αρκετή μονάχα η επιστημονική κατάρτιση του και οι θεωρητικές του γνώσεις αλλά και η πολύτιμη πείρα του, που δοκιμάστηκε στις δύσκολες και αποφασιστικές περιστάσεις κατά τη διάρκεια της τελευταίας εφτάχρονης δικτατορίας. Ο Μ. Στασινόπουλος, ενώ δέχτηκε πολλές πιέσεις από το δικτατορικό καθεστώς, όταν ήταν Πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας πήρε αποφάσεις με βάση το νόμο και τη συνείδηση του και δεν άφησε να επηρεαστεί από τις «άνωθεν» πιέσεις που δέχτηκε. Στην αρχή, το πρώτο κεφάλαιο μελετά το δικαίωμα της υπεράσπισης του κάθε πολίτη και θεμελιώνει το δικαίωμα αυτό πάνω στις γενικές αρχές του Δικαίου και στις ρίζες του ανθρώπινου γένους. Το δικαίωμα της υπεράσπισης είναι ένα αναφαίρετο δικαίωμα αφού ακόμα και οι πρωτόπλαστοι όταν αμάρτησαν στον Παράδεισο τρώγοντας από το δέντρο της Γνώσης, ο Θεός δεν τους τιμώρησε αμέσως αντιθέτως τους κάλεσε ώστε να απολογηθούν. Συνεπώς, το δικαίωμα αυτό είναι πολύ παλιό κι ενώ ίσχυε στα δικαστήρια δεν ίσχυε στη Διοίκηση. Νομολογιακά ίσχυσε και στη Διοίκηση ύστερα από τις αποφάσεις που πάρθηκαν τον Ιούνιο του 1969 στο Συμβούλιο Επικρατείας. Στο επόμενο κεφάλαιο μελετάται το δικαίωμα της υπεράσπισης και κλήσης σε απολογία, όπου ο Στασινόπουλος έχει επηρεαστεί από τη γαλλική νομολογία. Το τρίτο κεφάλαιο του έργου εξετάζει τη διαδικασία της κλήσης σε απολογία, την πρακτική εφαρμογή του δικαιώματος αυτού, την παραβίαση του και τις νομικές συνέπειες που υπάρχουν από μια τέτοια παραβίαση.

Το 1974 εκδόθηκε ένας ογκώδης τόμος με τίτλο «Νόμος και Δίκη» προς τιμή του Μιχαήλ Στασινόπουλου για να αναγνωριστεί η μεγάλη συνεισφορά του στην ερμηνεία του Δικαίου. Για τον τόμο αυτό συνεργάστηκαν τριάντα πέντε ξένοι καθηγητές και άλλοι επιστήμονες διεθνολόγοι κυρίως Γάλλοι στην καταγωγή οι οποίοι είχαν γράψει εξαιρετικές μελέτες στο Δημόσιο και ιδιαίτερα στο Διοικητικό Δίκαιο¹⁷. Η αναγνώριση του έργου του στον τομέα του Διοικητικού Δικαίου έγινε με την ανακήρυξη του ως επίτιμο διδάκτορα του Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Μπορντώ το 1957, ενώ το 1974 έγινε επίτιμος διδάκτορας στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού¹⁸.

Επίσης, ο Μιχαήλ Στασινόπουλος το 1976 συνέστησε το Ίδρυμα Διοικητικού Δικαίου – Μιχαήλ Δ. Στασινόπουλος με σκοπό τη χορήγηση βραβείων σε

¹⁷ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 28-34

¹⁸ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 21

αριστεύοντας φοιτητές στα μαθήματα του Διοικητικού Δικαίου, η έδρα του ιδρύματος του ήταν στο Ψυχικό και διέθεσε όλα τα περιουσιακά του στοιχεία σ' αυτό. Η δημιουργία του Ιδρύματος έγινε διαθέτοντας ο Μιχαήλ Στασινόπουλος μέρος της χορηγίας που λάμβανε ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Το Ίδρυμα του χορήγησε πολλές υποτροφίες βοηθώντας πολλούς νέους επιστήμονες να αποκτήσουν είτε μεταπτυχιακούς τίτλους σε πανεπιστήμια στη Γαλλία είτε να αποκτήσουν διδακτορικό δίπλωμα με διατριβές που έχουν βραβευθεί. Στο Ίδρυμα αυτό ήταν επί 15 χρόνια πρόεδρος ο ίδιος και κάθε χρόνο οργανώνεται σεμινάριο που το παρακολουθούν πολλοί νέοι επιστήμονες και δικαστές όπου μετά τις εισηγήσεις γίνεται επιστημονικός διάλογος¹⁹. Το 1968 εξελέγη τακτικό μέλος της Ακαδημίας και το 1978 ο Μιχαήλ Στασινόπουλος διετέλεσε Πρόεδρος της. Ως ακαδημαϊκός συμμετείχε ενεργώς στη λειτουργία της Ακαδημίας με εισηγήσεις, προτάσεις και γνωμοδοτήσεις, εκτός από την περίοδο του κατ' οίκον περιορισμού που του είχε επιβάλλει η δικτατορία και την περίοδο της ασθένειας του²⁰.

---

¹⁹B. Στεργιόπουλος, «Μιχαήλ Στασινόπουλος: Ο πρώτος Πρόεδρος της Δημοκρατίας στη Μεταπολίτευση», στην ιστοσελίδα: *Το Βήμα*, 27.07.2020, διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2020/07/27/culture/mixail-stasinopoulos-o-protos-proedros-tis-dimokratias-sti-metapoliteysi/>, ημερομηνία προσπέλασης 02.06.2022

²⁰ Ε. Σπηλιωτόπουλος, *ό. π.*, σ. 46

Β' Κεφάλαιο

Δικαστική Σταδιοδρομία

2.1. Η δικαστική του σταδιοδρομία πριν τη δικτατορική κυβέρνηση

Το 1947 η κυβέρνηση Μαξίμου τον έστειλε στα Δωδεκάνησα ως πολιτικό σύμβουλο της στρατιωτικής διοίκησης του ναυάρχου Περικλή Ιωαννίδη, όπου εργάστηκε για την προσαρμογή του νομικού καθεστώτος και την οριστική προσάρτηση των νησιών στην Ελλάδα²¹. Στις 31 Μαρτίου του 1947 η στρατιωτική διοίκηση της Δωδεκανήσου από τους Βρετανούς πέρασε στους Έλληνες. Ο Μ. Στασινόπουλος όπως αναφέρει σε συνέντευξή του η μέρα αυτή του έμεινε ανεξίτηλη στη μνήμη του. Όταν μετά την υποστολή της ιταλικής σημαίας έγινε η έπαρση της ελληνικής σημαίας, όλοι οι Δωδεκανήσιοι γονάτισαν για να την χαιρετίσουν. Ο ίδιος έμεινε άναυδος αφού δεν περίμενε μια τέτοια κίνηση, αλλά γονάτισε κι ο ίδιος καταλαβαίνοντας την αγάπη τους για την πατρίδα. Στη συνέχεια ενώ ο ίδιος περίμενε μετά την τελετή αυτή να υπάρξει διάλυση του πλήθους, παρατήρησε ότι όλο το πλήθος κατευθυνόταν σε ένα σημείο της πόλης. Ο ίδιος αναρωτήθηκε γιατί συμβαίνει αυτό και του απήντησαν ότι κατευθύνονται προς το νεκροταφείο για να ενημερώσουν τους οικείους τους ότι η Δωδεκάνησος είναι πλέον ελληνική²².

Ως θεωρητικός ο Μ. Στασινόπουλος συνέβαλε καθοριστικά στην ανάπτυξη του ελληνικού διοικητικού δικαίου. Συγκεκριμένα, το διάστημα 1948 -1951 διετέλεσε πρόεδρος της επιτροπής που κατάρτισε τον Υπαλληλικό Κώδικα, καθώς και της επιτροπής που συνέταξε τον Κώδικα Δημοτικών και Κοινοτικών Υπαλλήλων. Ο Υπαλληλικός Κώδικας του 1951 αποτέλεσε αποφασιστικό παράγοντα για τη συγκρότηση της σύγχρονης Δημόσιας Διοίκησης²³.

Στις 7 Δεκεμβρίου 1966 ο Μ. Στασινόπουλος θα φτάσει στο αξίωμα του Προέδρου στο Συμβούλιο Επικρατείας, το οποίο θα το κατέχει έως 1969 καθώς θα του αφαιρεθεί το αξίωμα από το δικτατορικό καθεστώς. Ο Μ. Στασινόπουλος ήταν ο πρώτος Πρόεδρος που προήλθε από την τάξη των Εισηγητών και πέρασε από όλες τις βαθμίδες της δικαστικής ιεραρχίας. Οι σοβαρές υποθέσεις που απασχολούσαν το

²¹ Γ. Δ. Κούβελας, *Μιχαήλ Δ. Στασινόπουλος (1903-2002)*, Καλαμάτα 2002, σ. 9

²² <https://www.youtube.com/watch?v=F5NcCgd5Pqc>, ημερομηνία προσπέλασης 20.06.2022

²³ Ε. Σπηλιωτόπουλος, *ό. π.*, σ. 44

Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο την περίοδο εκείνη, μπορούσε να τις φέρει εις πέρας με τις εισηγήσεις του καθώς είχε γερό θεωρητικό οπλισμό.

2.2. Η δικαστική του σταδιοδρομία στη δικτατορική κυβέρνηση

Το βράδυ της 21^{ης} Απριλίου το 1967 σχηματίστηκε η δικτατορική κυβέρνηση αιφνιδιάζοντας τον ελληνικό λαό. Τα 100 περίπου τεθωρακισμένα μαζί με τη συνδρομή του ΕΑΤ-ΕΣΑ (Ειδικό Ανακριτικό Τμήμα – Ελληνική Στρατιωτική Αστυνομία) και των Ευελπίδων κινούνταν στην πρωτεύουσα εξασφαλίζοντας όλα τα νευραλγικά σημεία. Στη συνέχεια οι πραξικοπηματίες εφάρμοσαν το σχέδιο έκτακτης ανάγκης του ΝΑΤΟ που προοριζόταν για την αναγκαστική ανάληψη εξουσίας από το στρατό σε περίπτωση που έπρεπε να εξουδετερωθεί μια πιθανή κομμουνιστική εξέγερση, το γνωστό ως Σχέδιο Προμηθεύς. Ο στρατηγός Γρ. Σπαντιδάκης αντικαταστάθηκε από τον Οδ. Αγγελή. Η μοναδική αντίσταση από κυβερνητικό αξιωματούχο πραγματοποιήθηκε από τον υπουργό Δημόσιας Τάξης Γ. Ράλλη²⁴.

Η δικτατορία κατήργησε το Σύνταγμα και τα ατομικά δικαιώματα, διέλυσε τα κόμματα και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, απαγόρευσε κάθε ελεύθερη πολιτική ηγεσία άνοιξε και πάλι τις φυλακές²⁵. Οι εκλογές της 28^{ης} Μαΐου του 1967 ματαιώθηκαν και στη συνέχεια εξέδωσαν μια σειρά από Συντακτικές Πράξεις, οπύ με αυτές εξαφανίζονταν ουσιαστικά και τα τελευταία ίχνη της συνταγματικής νομιμότητας. Μια από τις πρώτες συντακτικές πράξεις που προέβη η δικτατορία ήταν η Δ΄ όπου απαγόρευε την άσκηση προσφυγής στο Συμβούλιο Επικρατείας των δημοσίων υπαλλήλων, των πολιτικών και στρατιωτικών. Έπειτα, ακολούθησαν οι Θ΄ και Ι΄ Συντακτικές πράξεις όπου σ΄ αυτές έγινε η άρση της ισοβιότητας και μονιμότητας των καθηγητών του Πανεπιστημίου, των δημοσίων υπαλλήλων και των δικαστών. Ο λόγος βέβαια που εκδόθηκαν αυτές οι Συντακτικές Πράξεις ήταν για να διευκολυνθεί ο δρόμος για απολύσεις σε όσους δεν ήταν νομιμόφρονες με το δικτατορικό καθεστώς. Η δικτατορία εφαρμόζοντας αρχικά τη διαθεσιμότητα των καθηγητών οι οποίοι αργότερα είτε απολύθηκαν είτε εξορίστηκαν προσπαθεί να ελέγξει το σώμα των διδασκόντων και των φοιτητών. Επίσης, αναγκάζει τους καθηγητές να γράφουν σε μικρό χρονικό όριο συγγράμματα τα οποία περνούν από

²⁴ Γ. Καραγιώργας, *Από την ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου*, Αθήνα 2003, σ. 25

²⁵ Γ. Βούλγαρης, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974- 2009*, Αθήνα 2013, σ.73

λογοκρισία από τη Γενική Διεύθυνση Τύπου της Προεδρίας της Κυβερνήσεως και μοιράζονται δωρεάν στους φοιτητές²⁶.

Με τη Θ΄ Συντακτική Πράξη απολύθηκαν από τα πολιτικά δικαστήρια ο Αντ. Μιχαλακέας που είχε το αξίωμα του Πρωτοδίκη, ο Αθ. Μιχαλακέας που ήταν Πάρεδρος των Πρωτοδικών και από το Συμβούλιο Επικρατείας δεν ήταν λίγοι που απολύθηκαν εξαιτίας της εν λόγω νομιμοφροσύνης τους. Συγκεκριμένα, ο Πάρεδρος του Συμβουλίου ο Σπ. Πλασκασοβίτης ή αλλιώς Πλασκοβίτης και οι Εισηγητές του Συμβουλίου Γ. Κοσμάς και Γ. Κουβελάκης²⁷.

Το δικτατορικό καθεστώς ενσωμάτωσε στους κόλπους του εκτός από στρατιωτικούς και ανώτατους δικαστικούς λειτουργούς και συγκεκριμένα αρεοπαγίτες. Ειδικότερα έχρισε ως πρωθυπουργό τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, Κωνσταντίνο Κόλλια και σε υπουργικές θέσεις θα βάλει έναν εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, τρεις αρεοπαγίτες και τον γενικό επίτροπο της Φορολογικής Δικαιοσύνης²⁸. Ωστόσο, την ουσιαστική εξουσία είχε το δεκαπενταμελές «επαναστατικό συμβούλιο» το οποίο έπαιρνε τις πιο σημαντικές αποφάσεις. Σταδιακά ο Παπαδόπουλος εξουδετέρωσε όλα τα κορυφαία στελέχη της χούντας και στα τέλη του 1968 η δικτατορία ήταν ενός ανδρός του ιδίου²⁹. Στις 13 Δεκεμβρίου του 1967, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος προσπάθησε να ανατρέψει χωρίς επιτυχία το δικτατορικό καθεστώς με αποτέλεσμα να φύγει από την Ελλάδα και έτσι να εδραιωθεί η δικτατορία στην Ελλάδα. Ο Παπαδόπουλος όρισε ως αντιβασιλέα τον Γ. Ζωιτάκη³⁰.

Η διάκριση των εξουσιών που ταιριάζουν σε ένα δημοκρατικό κράτος, δεν μπορούσε να ανταποκριθεί σε ένα αυταρχικό καθεστώς. Οι συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί από το ολοκληρωτικό καθεστώς είχαν ως μοναδικό γνώμονα να εξουσιάζουν χωρίς φραγμούς και με απροκάλυπτα μέσα για να πετύχουν τους σκοπούς τους.

²⁶Κ. Β. Κριμπάς, Η Ανώτατη Παιδεία, στο: *Η Δικτατορία 1967-1974, Πολιτικές πρακτικές – Ιδεολογικός λόγος – Αντίσταση*, Αθήνα 1999, σ. 137-141

²⁷ Μ. Πικραμένος, «Η δικαστική ανεξαρτησία στη δίνη των πολιτικών κρίσεων», Αθήνα 2002, σ. 113-196

²⁸ Γ. Σταυρόπουλος, «Δικαιοσύνη και Δικτατορία της 21.4.1967. Οι δίκες των δικαστών στο Συμβούλιο της Επικρατείας», στην ιστοσελίδα: *Όμιλος 'Αριστόβουλος Μάνεσης'*, 01.2019, διαθέσιμο στο: <https://www.constitutionalism.gr/dikaiosini-kai-diktatoria-21-4-1967/>, ημερομηνία προσπέλασης 27.03.2021

²⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 16 (2000), σ. 271 στο εξής βλ. *ΙΕΕ*

³⁰ Σ. Ριζάς, «Η δικτατορία. 1967-1974», στο: «*Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1950-2004*», Αθήνα 2011, σ. 66-67

Στις 28 Μαΐου του 1968 δημοσιεύεται η εικοστή τέταρτη Συντακτική Πράξη με σκοπό να γίνει εξυγίανση στους δικαστές με τον προκλητικό τίτλο «Περί Εξυγιάνσεως της Τακτικής Δικαιοσύνης». Ειδικότερα, για τρεις μέρες ανέστειλε την ισοβιότητα των πολιτικών δικαστών και τη μονιμότητα των ειρηνοδικών και των εισαγγελέων. Η απόλυση τους ήταν μονόδρομος για όσους δεν είχαν με βάση το δικτατορικό καθεστώς το ηθικό κύρος που απαιτείται για την άσκηση του λειτουργήματος τους ή εξαιτίας των αντικοινωνικών τους αρχών ή επειδή η συμπεριφορά τους δεν συμβαδίζει με τα καθήκοντα τους και την ανάλογη αξιοπρέπεια που οφείλουν να έχουν στο λειτούργημά τους. Η απόλυση των δικαστών σύμφωνα με τη Συντακτική Πράξη, οριζόταν από το ίδιο Υπουργικό Συμβούλιο κατόπιν έρευνας που γινόταν από τα σχετικά στοιχεία. Επίσης, η εικοστή τέταρτη Συντακτική Πράξη επαναλάμβανε ρητά ότι η προσφυγή ή αίτηση ακύρωσης για την απόλυση δεν γινόταν ενώπιον του Συμβουλίου Επικρατείας. Αμέσως μετά, ο Υπουργός Δικαιοσύνης που πρωτύτερα ήταν αρεοπαγίτης, ο Κ. Καλαμποκιάς απέλυσε τριάντα δικαστικούς λειτουργούς από όλους τους βαθμούς.

Μερικοί από αυτούς ήταν ο Στ. Μαυρομιχάλης που είχε το αξίωμα του Προέδρου του Αρείου Πάγου, ο Πρωτοδίκης Χρ. Σαρτζετάκης, οι Αρεοπαγίτες Δ. Μαργέλλος και Αντ. Φλώρος. Ο πρώτος, ο Στ. Μαυρομιχάλης όταν ήταν Πρόεδρος της Υπηρεσιακής Κυβέρνησης διεξήγαγε άψογα τις εκλογές το 1963 και ο Χρ. Σαρτζετάκης είχε αναλάβει την υπόθεση δολοφονίας του Γρ. Λαμπράκη χωρίς να υποκύψει στον παρεμβατικό ρόλο του Κ. Κόλλια που τότε κατείχε το αξίωμα του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου. Οι περιπτώσεις αυτών των δύο δείχνουν ότι η απόλυσή τους ήταν η εκδικητική στάση που είχε το δικτατορικό καθεστώς απέναντι σε συγκεκριμένα πρόσωπα λόγω του χαρακτήρα τους και εξαιτίας των πράξεων τους στο παρελθόν. Πολλοί από αυτούς είχαν δεχτεί πιέσεις από την κυβέρνηση να παραιτηθούν αλλά η άρνησή τους τους οδήγησε στην απόλυσή τους χωρίς κάποιο λόγο. Άλλα πρόσωπα που απολύθηκαν ήταν οι Εισαγγελείς Πρωτοδικών Αλ Φλώρος και Γ. Ξενάκης και ο Πρόεδρος Πρωτοδικών Γ. Κώνστας³¹.

Παρόλο που η σχετική Συντακτική Πράξη είχε απαγορεύσει την άσκηση προσφυγής με αίτηση ακυρώσεως κατά της απόλυσης στο Συμβούλιο της Επικρατείας, από τους τριάντα δικαστικούς που είχαν απολυθεί οι περισσότεροι προσέφυγαν στο Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο. Το κύριο επιχείρημα τους ήταν ότι

³¹ Γ. Σταυρόπουλος, *ό. π.*

αρχικά η κυβέρνηση δεν είχε την εξουσία να εκδίδει Συντακτικές Πράξεις καθώς ακόμη τότε ίσχυε το Σύνταγμα του 1952 που εξασφαλιζόταν η αρχή της ισοβιότητας των Δικαστών. Ειδικότερα, όσοι προσέφυγαν στο Συμβούλιο Επικράτειας είχαν λάβει υπ' όψιν τους ότι το Ανώτατο Δικαστήριο διατηρούσε το δικαίωμα να ελέγξει και να ακυρώσει τις απολύσεις των υπαλλήλων καθώς αυτή νομολογία είχε διαμορφωθεί με αφορμή να ελέγχονται οι Συντακτικές πράξεις των κυβερνήσεων που έχουν δημιουργηθεί de facto.

Στις 20 Ιουνίου του 1969, που είχε οριστεί ως η πρώτη μέρα της διάσκεψης, άρχισε λύνοντας ορισμένα τυπικά προβλήματα σχετικά με το τυπικό κύρος της ΚΔ' Συντακτικής Πράξης. Την άλλη μέρα άρχισαν οι συζητήσεις για τα βασικά θέματα που έθεταν οι προσφυγές. Εκείνη την ημέρα η κυβέρνηση παρέμβει, αν και δεν ήταν η πρώτη φορά, ώστε να εκδοθούν αποφάσεις σύμφωνες με τις επιθυμίες τις επιδιώξεις του δικτατορικού καθεστώτος. Ο αντιπρόεδρος της δικτατορικής κυβέρνησης ταξίαρχος Στ. Παττακός, ξέροντας το ελεύθερο φρόνημα των Συμβούλων, πήρε τηλέφωνο τον Πρόεδρο του Συμβουλίου Επικρατείας τον Μιχαήλ Στασινόπουλο ζητώντας του να διακοπεί η διάσκεψη και να έρθουν στο γραφείο του – βρισκόταν στο ίδιο κτίριο το γραφείο του – δύο Σύμβουλοι ο Γ. Αγγελίδης και ο Γ. Μαραγκόπουλος. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος αρνήθηκε αρχικά να διακοπεί η διάσκεψη, αλλά μετέπειτα δέχτηκε άλλα δυο πειστικά τηλεφωνήματα και έτσι οι Σύμβουλοι του Συμβουλίου Επικρατείας αναγκάστηκαν να τον συναντήσουν.

Για πρώτη φορά, η δικτατορική κυβέρνηση επενέβη ανοιχτά στο Συμβούλιο της Επικρατείας όταν θα εκδίδονταν οι αποφάσεις για το δικαίωμα ακρόασης των απολυμένων δικαστών. Πιο συγκεκριμένα, ο αντιπρόεδρος Στ. Παττακός κάλεσε τους Συμβούλους Γ. Αγγελίδη και Γ. Μαραγκόπουλο για να τους πείσει να ψηφίσουν κατά στις αιτήσεις ακύρωσης των απολυμένων δικαστών. Ο Στ. Παττακός δεν προσπάθησε βέβαια μόνο να τους πείσει λέγοντας τους ότι η ενδεχόμενη ακύρωση των απολύσεων των δικαστικών θα δημιουργούσε προβλήματα στην κυβέρνησή του, αλλά να τους εκφοβίσει θυμίζοντας τους ότι ο χαρακτήρας του καθεστώτος ήταν επαναστατικός και ότι «η επανάσταση κόβει κεφάλια». Επίσης, τους ενθάρρυνε να βάλουν τις προσφυγές στο αρχείο τους και να μην αναλώνονται σε περιττές συζητήσεις. Από την άλλη, οι δύο ανώτατοι δικαστικοί αντιτίθετο στη λεγόμενη επανάσταση που τους παρουσίαζε ο Στ. Παττακός καθώς ήταν σε ισχύ το Σύνταγμα του 1968 και το

καθεστώς τελούσε τα καθήκοντα του με νομιμότητα αφού είχε προηγηθεί το νόθο δημοψήφισμα³².

Στις 24 Ιουνίου του 1969, το Συμβούλιο Επικρατείας ακύρωσε όλες τις απολύσεις των εικοσιένα δικαστών με την αιτιολογία ότι δεν είχαν κληθεί σε απολογία ή ακρόαση ενώ αυτή η πράξη απαιτείται όταν επιβάλλονται κυρώσεις «πειθαρχικής φύσεως». Για δυο μέρες το δικτατορικό καθεστώς δεν εκδήλωσε την αντίθεση του. Στις 26 Ιουνίου του 1969, ο Πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος κάλεσε το μεσημέρι, τον Πρόεδρο του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου τον Μιχαήλ Στασινόπουλο, όπου του τόνισε ότι οι αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας που εξέδωσαν είναι παράνομες και άκυρες και η κυβέρνηση δε θα τις εφαρμόσει. Επίσης, του ζήτησε επίμονα αμέσως να υποβάλει την παραίτηση του και ο Μιχαήλ Στασινόπουλος αρνήθηκε στο να πράξει εκείνη την ώρα, αλλά επιφυλάχτηκε να απαντήσει λίγο πιο μετά. Στις 6 το απόγευμα, ο Μιχαήλ Στασινόπουλος έστειλε στον Γ. Παπαδόπουλο μια επιστολή που του απαντούσε ότι δεν δέχεται να παραιτηθεί. Στη θαρραλέα απάντηση του τόνιζε ότι έχει καθαρή τη συνείδηση του και έπραξε με γνώμονα τη δικαστική του συνείδηση και το καθήκον του απέναντι στους συναδέλφους του και στο θεσμό του, που τόσα χρόνια είχε υπηρετήσει πιστά. Το καθήκον του και τα συμφέροντα της Ελληνικής Δικαιοσύνης δεν του επέτρεπαν να παραιτηθεί³³.

Τη νύχτα, ο Γ. Παπαδόπουλος εκφώνησε από το ραδιόφωνο ένα οργισμένο διάγγελμα στον ελληνικό λαό, όπου χαρακτήριζε τις δικαστικές αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας αυθαίρετες καθώς ήταν ξένες για τους σκοπούς της κυβέρνησης τους και νομικώς ανύπαρκτες. Επίσης, στο διάγγελμα του εξαίρει την κυβέρνηση του αφού την αποκαλεί επανάσταση που δημιουργήθηκε για να επικρατεί το δίκαιο στην χώρα και δεν θα αναγνωρίσει και εφαρμόσει η κυβέρνηση του τις αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας. Στο τέλος του διαγγέλματος του αναφέρθηκε στο πρόσωπο του Μιχαήλ Στασινόπουλο για τον οποίο τόνισε ότι δεν θα έπρεπε να έχει αυτή τη θέση και γι' αυτό άλλωστε είχε κληθεί να παραιτηθεί που μια τέτοια πράξη όφειλε να την είχε πράξει αυτοβούλως κατά τον δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλο.

---

³² Γ. Αγγελίδης, *Ιστορία ενός εγκλήματος*, Αθήνα 1978, σ. 42

³³ Σ. Ν. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της δικτατορίας. Επιβολή – ακμή*, Αθήνα 1975, τ. 1, σ. 158

Την επόμενη μέρα, στις 27 Ιουνίου του 1969, ο πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας, ο Μιχαήλ Στασινόπουλος συγκάλεσε την ολομέλεια σε έκτατη συνεδρίαση και τους ανακοίνωσε την αρνητική επιστολή που είχε αποστείλει την προηγούμενη μέρα στην κυβέρνηση. Όλοι χωρίς καμία εξαίρεση στην Ολομέλεια του Συμβουλίου Επικρατείας επικρότησαν τη στάση του Μιχαήλ Στασινόπουλου. Αμέσως, εκδιώχθηκε από την Προεδρία του Συμβουλίου Επικρατείας και το δικτατορικό καθεστώς επικύρωσε την παραίτηση του, την οποία βέβαια ποτέ δεν είχε υπογράψει. Επίσης, το δικτατορικό καθεστώς και συγκεκριμένα ο Στ. Παττακός εκτός από τον Μιχαήλ Στασινόπουλο, ανάγκασε τον αντιπρόεδρο Δ. Καρβελλά και άλλους τρεις Συμβούλους του Συμβουλίου Επικρατείας να παραιτηθούν. Όμως, οι Σύμβουλοι αυτοί και άλλοι τέσσερις ακόμη ήδη είχαν υποβάλει τις σχετικές παραιτήσεις τους. Εκτός από την παραίτηση τους τούς αφαιρέθηκαν και τα διαβατήρια τους. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος δεν υπέγραψε ποτέ την παραίτησή του αν και του ζητήθηκε επίμονα να την υπογράψει με αποτέλεσμα να του την θυροκολλήσει δικαστικός κλητήρας στο σπίτι του³⁴. Επιπλέον, του είχε ζητηθεί να παραδώσει τα κλειδιά του γραφείου του αλλά ο ίδιος είχε αρνηθεί.

Οι αποφάσεις που έμελλε να πάρει το Συμβούλιο Επικρατείας, που ήταν αφενός υπαρκτές και εγκυρότατες και αφετέρου αποτελούσαν επίτευγμα της ανεξάρτητης γνώμης που οφείλει να έχει το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο κάθε χώρας, επικροτήθηκαν όχι μόνο από τους ελληνικούς νομικούς κύκλους αλλά και από το νομικό και δικαστικό κόσμο του εξωτερικού. Η στάση του Μιχαήλ Στασινόπουλου θεωρήθηκε θαρραλέα και υποδειγματική, εφόσον οι εκφοβισμοί και τα αθέμιτα μέσα που χρησιμοποιούσε το δικτατορικό καθεστώς δεν τον πτόησαν και δεν τον έκαναν να αλλάξει τις αποφάσεις του που υπηρετούσαν το δίκαιο. Στο εξωτερικό τα μέσα ενημέρωσης εκθειάζαν τον ίδιο και τη στάση του Συμβουλίου Επικρατείας καθώς προέβαλλαν την πράξη αυτή ως γενναία απέναντι στις παρανομίες και τις αυθαιρεσίες της δικτατορίας.

Με όλη αυτή την κατάσταση που επικρατούσε, η κυβέρνηση της δικτατορίας έθεσε τον Μιχαήλ Στασινόπουλο για πολλές μέρες σε κατ' οίκον περιορισμό με επιτήρηση από όργανα των μυστικών υπηρεσιών του δικτατορικού καθεστώτος. Παράλληλα, για πολλούς μήνες του είχαν κόψει το τηλέφωνό του και του παρεμπόδιζαν και την αλληλογραφία του. Οι εξελίξεις που διαδραματιζόνταν στην

---

³⁴ Λ. Αλ. Παπάγος, *Σημειώσεις 1967-1977*, Αθήνα 1999, σ. 179

Ελλάδα δεν μπορούσαν να μην προκαλέσουν το ενδιαφέρον εκτός της ελληνικής κοινής γνώμης και της διεθνούς. Ξένοι ραδιοσταθμοί περιγράφουν την αποφασιστική αντίσταση που είχε ο Μ. Στασινόπουλος και τη ρήξη των δικαστών με το δικτατορικό καθεστώς. Από την άλλη, τα ελληνικά μέσα ενημέρωσης λόγω της λογοκρισίας, που είχε επιβληθεί από τη δικτατορία, σόπαιναν και καταδίκαιζαν τη στάση του Προέδρου του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου της Ελλάδας³⁵.

Από τα γεγονότα του Ιουνίου του 1969, ο ποιητής Νίκος Παππάς εμπνεύστηκε και έγραψε ένα ποίημα για τον Μιχαήλ Στασινόπουλο με τίτλο «Ο Μικρός Επαρχιώτης». Τον ίδιο τίτλο ο Μ. Στασινόπουλος είχε χρησιμοποιήσει για να γράψει ένα αυτοβιογραφικό ποίημα. Το ποίημα αυτό του Ν. Παπά δημοσιεύτηκε στη «Νέα Εστία» μετά την πτώση της δικτατορίας για να τιμήσει την πνευματική και ηθική στάση του ποιητή και δικαστή Μιχαήλ Στασινόπουλου κατά τη διάρκεια του δικτατορικού καθεστώτος.

Το 1969 και 1970 για τη θαρραλέα πράξη του ο Μιχαήλ Στασινόπουλος προτάθηκε από τον Αντιπρόεδρο του γαλλικού Συμβουλίου Επικρατείας, Νομπελίστα Ρενέ Κασέν, για το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης³⁶.

2.3. Η δικαστική του σταδιοδρομία μετά τη δικτατορική κυβέρνηση

Ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής τον Αύγουστο του 1976 παρακάλεσε τον πρόεδρο Μιχαήλ Στασινόπουλο να αναλάβει το αξίωμα του ad hoc δικαστή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για την υπόθεση της υφαλοκρηπίδας για το Αιγαίο³⁷. Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης θεωρείτο το κύριο δικαστικό όργανο του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών και επιλύει νομικών φύσεων διενέξεις που έχουν τα κράτη μεταξύ τους. Οι δικαστές που το συγκροτούν το δικαστήριο είναι 15. Όταν υπάρχει μια διαφορά ανάμεσα σε δύο κράτη και δεν εκπροσωπείτο η χώρα από δικαστή της ιθαγένειας του τότε η χώρα μπορεί να ορίσει ad hoc τον δικαστή που θα την εκπροσωπήσει³⁸. Ο δικαστής που ορίζεται ως ad hoc έχει και πλεονεκτήματα και

³⁵ Ε. Σπηλιωτόπουλος, *ό.π.*, σ. 43-44

³⁶ Ε. Σπηλιωτόπουλος, *ό.π.*, σ. 43

³⁷ Ε. Ρουγκούνας, «Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος δικαστής στο δικαστήριο της Χάγης», στα: *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών «Τάξις των Ηθικών και πολιτικών Επιστημών»*, Αθήνα 2004, σ. 38

³⁸ «Καταστατικό του Διεθνούς Δικαστηρίου, Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ – Greece στην ιστοσελίδα: [unric](https://unric.org/el/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%83-) διαθέσιμο στο: <https://unric.org/el/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%83->

μειονεκτήματα, καθώς η σχέση που αναπτύσσει με το Δικαστήριο είναι πολύπλοκη διότι ως δικαστής θα εκφράζει το διάδικο κράτος ενώ θα πρέπει να είναι ανεξάρτητος.

Μετά την άφιξη του στη Χάγη, ο Μιχαήλ Στασινόπουλος με την προσωπικότητά του και το ήπιο χαρακτήρα του μπόρεσε να δημιουργήσει ένα θετικό κλίμα με τους τακτικούς δικαστές, ώστε να λάβει τον απαραίτητο σεβασμό και εκτίμηση στο πρόσωπό του. Όσο διάστημα διαρκούσε η δίκη το κλίμα που επικρατούσε ήταν φιλικό και πολλοί δικαστές προσέτρεχαν στον Στασινόπουλο για να τους εξηγήσει λεπτές έννοιες του δημοσίου δικαίου. Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης δεν δέχθηκε όμως την επιχειρηματολογία της Ελλάδας και αρνήθηκε να διατάξει προσωρινά μέτρα, εξαιτίας της προσφυγής της ελληνικής κυβέρνησης και στο Συμβούλιο Ασφαλείας τον Αύγουστο του 1976. Οι υπουργοί των Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας, Δ. Μπίτσιος και Ιχσάν Σαμπρί Τσαγλαγιαγκιλ αντιστοίχως είχαν διαβεβαιώσει ότι η κρίση έβαινε προς ύφεση, με επακόλουθο το Δικαστήριο να θεωρήσει ότι η υπόδειξη προσωρινών μέτρων δεν είναι απαραίτητη. Βέβαια, ο Μ. Στασινόπουλος δεν συμφωνούσε με την προσφυγή της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ασφαλείας, διότι προτιμούσε το ζήτημα να παραμείνει εξ ολοκλήρου στο Δικαστήριο της Χάγης και να διευθετηθεί από αυτό το όργανο. Η Ελλάδα είχε στείλει τον Στασινόπουλο να την εκπροσωπήσει στο Δικαστήριο της Χάγης, ενώ η Τουρκία έστελνε ανελλιπώς υπομνήματα τα οποία αντέκρουαν τις ελληνικές θέσεις και το Δικαστήριο εκλάμβανε πλήρως υπ' όψιν του τα υπομνήματα αυτά.

Ο Μ. Στασινόπουλος για τη συγγραφή τόσο στη Διαταγή περί προσωρινών μέτρων (1976) όσο και στην Απόφαση περί αρμοδιότητας (1978) όπου εκθέτει πολύτιμες ιδέες για τις ελληνικές θέσεις αλλά και για το διεθνές δίκαιο γενικότερα εξέλαβε διαφωνούσες γνώμες³⁹.

Το Διεθνές Δικαστήριο λαμβάνοντας υπ' όψιν το κοινό ανακοινωθέν του Κ. Καραμανλή με τον Ντεμιρέλ το οποίο ανεγνώσθη στο προαύλιο της έδρας του ΝΑΤΟ στις Βρυξέλλες, αποτέλεσε γι' αυτό διεθνή συνθήκη. Η Ελλάδα βέβαια επωφελήθηκε καθώς το Διεθνές Δικαστήριο ανέφερε ότι η δραστηριότητα που δείχνει ο τουρκικός σεισμογράφος δεν μπορεί να θεμελιώσει τα δικαιώματα που αποζητά η Τουρκία⁴⁰.

[%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B9%CE%BF-2/](#), ημερομηνία προσπέλασης 02.06.2022

³⁹ Ε. Ρουγκούνας, *ό. π.*, σ. 39-41

⁴⁰ Π. Παπαδόπουλος, «*Το χρονικό του Αιγαίου από το 1973 έως σήμερα*», στην ιστοσελίδα: *Η Καθημερινή*, 11.05.2021, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/561356632/to-chroniko-toy-aigaiou-apo-to-1973-eos-simera/>, ημερομηνία προσπέλασης 27.03.2022

Ακόμη, το Διεθνές Δικαστήριο επανέλαβε ότι η ξηρά δεσπόζει της θάλασσας με αποτέλεσμα τα νησιά να έχουν υφαλοκρηπίδα.

Ο Μ. Στασινόπουλος με αφορμή τις διαφωνούσες γνώμες που επικρατούσαν ανέδειξε σημαντικά στοιχεία προβληματισμού σε σχέση προς θεμελιώδεις έννοιες δημοσίου και διεθνούς δικαίου, όπως των όρων «κυρίαρχων δικαιωμάτων» και «δικαιοδοσία ελέγχου». Προσπάθησε να αναλύσει τους όρους όπως ο Αριστοτέλης διέκρινε το γένος με το είδος. Η δραστήρια δράση του στο Δικαστήριο της Χάγης επιβεβαιώνει ότι υπήρξε αντάξιος των προσδοκιών της δύσκολης αποστολής που είχε να φέρει εις πέρας⁴¹.

---

⁴¹ Ε. Ρουγκούνας, *ό. π.*, σ. 41

Γ' Κεφάλαιο

Πολιτική Σταδιοδρομία

Το 1952 στην υπηρεσιακή κυβέρνηση του Δημήτριου Κιουσόπουλου, για πρώτη φορά ανέλαβε κυβερνητικό αξίωμα και έγινε υπουργός Προεδρίας και Εργασίας. Το 1958 στην κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Γεωργακόπουλου ανέλαβε για δεύτερη φορά κυβερνητικά καθήκοντα καθώς ήταν υπηρεσιακός υπουργός Προεδρίας και Εργασίας⁴².

Το διάστημα 1951 με 1953 διετέλεσε πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας και μετέπειτα το 1953 με 1964 ήταν πρόεδρος της Εθνικής Λυρικής Σκηνής.

3.1. Το πολιτικό πλαίσιο της εποχής του - Η Μεταπολίτευση

Μετά τη δικτατορία το ελληνικό πολιτικό σύστημα θεμελιώθηκε σε νέα βάση. Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης ανέτρεψε ένα προς ένα τα πολιτικό- ιδεολογικά θεμέλια στα οποία είχε οικοδομηθεί η μετεμφυλιακή Ελλάδα την περίοδο του 1949-1967. Η σχέση λαού και έθνους αντιστράφηκε. Ο λαός έγινε θεματοφύλακας του έθνους⁴³. Την εξουσία την ανέλαβε η κυβέρνηση της Εθνικής Ενότητας στις 24 Ιουλίου, με πρωθυπουργό τον Κ. Καραμανλή, ο οποίος είχε μόλις γυρίσει από το Παρίσι και ο κόσμος τον είχε υποδεχτεί εγκάρδια⁴⁴

Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας που είχε σχηματιστεί δεν μπορούσε να παραμείνει επ' αόριστον και καθώς οι συνθήκες το επέτρεπαν ήταν ώρα πλέον να γίνουν βουλευτικές εκλογές. Στις αρχές Σεπτεμβρίου δρομολογήθηκε ουσιαστικά να διεξαχθούν οι εκλογές τον Νοέμβριο. Ο Καραμανλής δήλωσε ότι οι εκλογές θα σηματοδοτούσαν όχι μόνο την αποκατάσταση της δημοκρατίας αλλά θα αποτελούσαν αρωγό για την διαχείριση των εθνικών θεμάτων και την ένταξη της χώρας στους ευρωπαϊκούς οργανισμούς. Η χώρα είχε ανάγκη από μια νέα Βουλή που θα συνέτασσε το νέο Σύνταγμα και θα ήταν ισχυρή απέναντι σε αυτούς που επιθυμούσαν την δικτατορία. Στις 23 Σεπτεμβρίου τα κόμματα επαναλειτούργησαν και το ΚΚΕ νομιμοποιήθηκε. Η νομιμοποίηση του σηματοδότησε ότι η Ελλάδα γύρισε σελίδα

⁴² Γ. Δ. Κούβελας, *ό. π.*, σ. 9

⁴³ Γ. Βούλγαρης, *ό. π.*, σ. 87-88

⁴⁴ Γ. Κασμάτης, *Η μετάβαση στη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1975*, Αθήνα 2005, σ. 9-10

στην πολιτική της ιστορία, άφησε πίσω την πολιτική κληρονομιά του Εμφυλίου Πολέμου⁴⁵. Η προεκλογική περίοδος άρχισε τυπικά στις 4 Οκτωβρίου του 1974. Ήδη όμως είχε αρχίσει μια έντονη κινητικότητα στον χώρο της δημιουργίας των νέων κομματικών σχηματισμών. Ο Ανδρέας Παπανδρέου που είχε επιστρέψει στην Ελλάδα στις 17 Αυγούστου - πρώτος από όλα τα άλλα κόμματα που δημιουργήθηκαν στη συνέχεια - στις 3 Σεπτεμβρίου ανακοίνωσε την ίδρυση του Πανελλήνιου Σοσιαλιστικού Κινήματος (ΠΑ.ΣΟ.Κ.). Στις 28 Σεπτεμβρίου του 1974 ιδρύθηκε από τον Κ. Καραμανλή η Νέα Δημοκρατία (Ν.Δ.). Στις 29 Σεπτεμβρίου ο Γ. Μαύρος ανασυγκρότησε την Ένωση Κέντρου η οποία ήταν αποδυναμωμένη αφού είχε χάσει τον ηγέτη της τον Γ. Παπανδρέου το 1968. Στις αρχές Οκτωβρίου συνενώθηκε με το νέο πολιτικό οργανισμό που δημιουργήθηκε στις 26 Σεπτεμβρίου με τον τίτλο Κίνημα Νέων Πολιτικών Δυνάμεων και ο κομματικός σχηματισμός πήρε την ονομασία Ένωση Κέντρου – Νέες Δυνάμεις (ΕΚ – ΝΔ). Τέλος στις 8 Οκτωβρίου, μετά από μακρές συζητήσεις και επίπονες διαπραγματεύσεις συγκροτήθηκε η Ενωμένη Αριστερά με πρόεδρο τον αρχηγό της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (Ε.Δ.Α.) τον Η. Ηλίου. Επίσης, στις εκλογές συμμετείχε και η Εθνική Δημοκρατική Ένωση που συγκέντρωνε τις φιλικές προς τη δικτατορία δυνάμεις.

Στις 17 Νοεμβρίου του 1974, ένα χρόνο ακριβώς μετά το Πολυτεχνείο, διενεργήθηκαν οι πρώτες ελεύθερες εκλογές με ομαλό και αδιάβλητο τρόπο. Μετά από μια δεκαετία οι εκλογές αυτές αποτέλεσαν καμπή για την ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής της Ελλάδος. Τα αποτελέσματα των εκλογών ήταν η Νέα Δημοκρατία να εξασφαλίσει μια ευρύτερη εκλογική βάση και να αναδειχθεί σε ηγεμονική πολιτική δύναμη. Στο πρόσωπο του Καραμανλή, οι ψηφοφόροι του έβλεπαν τον άνθρωπο που συμβόλιζε αφενός τη ρήξη με τη δικτατορία και αφετέρου την ασφαλή πορεία προς την εμπέδωση του δημοκρατικού πολιτεύματος⁴⁶.

Στις 21 Νοεμβρίου 1974 ορκίστηκε η νέα μετεκλογική κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή και στις 8 Δεκεμβρίου διενεργήθηκε δημοψήφισμα για τον καθορισμό της μορφής του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο ίδιος ο Κ. Καραμανλής τήρησε ουδετερότητα και δεν έλαβε κάποια θέση στο πολιτειακό ζήτημα καθώς θεώρησε ότι δεν πρέπει να επηρεάσει το εκλογικό σώμα στην απόφαση του. Οι οπαδοί της βασιλευόμενης δημοκρατίας τον κατηγορήσαν δριμύτατα, διότι θεώρησαν ότι θα

⁴⁵ *ΙΕΕ*, τ. 16 (2000), σ. 302

⁴⁶ Αγγ. Ελεφάντης, *Στον αστερισμό του Λαϊκισμού*, Αθήνα 1991, σ. 250

μπορούσε να επηρεάσει το εκλογικό σώμα με το κύρος που διέθετε. Στο λαό δόθηκαν δύο ψηφοδέλτια, στο ένα αναγραφόταν «βασιλευόμενη δημοκρατία» και στο άλλο «αβασίλευτος δημοκρατία». Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας ήταν υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας με ποσοστό 69,2% κι έτσι επιλύθηκε ένα από τα ακανθώδη προβλήματα της Ελλάδας⁴⁷.

Μετά από δέκα μέρες από το δημοψήφισμα, στις 18 Δεκεμβρίου του 1974, η Βουλή θα εκλέξει τον προσωρινό Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Ο Κ. Καραμανλής είχε ζητήσει αρχικά από τον Π. Κανελλόπουλο να δεχτεί να είναι υποψήφιος για τη θέση του προσωρινού Προέδρου της Δημοκρατίας. Η επιλογή αυτή ήταν συμβολική καθώς ο Π. Κανελλόπουλος ήταν πρόσωπο που είχε άριστες σχέσεις με την ΕΚ – ΝΔ, καθώς ο ίδιος είχε στάση αντιδικτατορική. Στην αρχή, είχε δεχτεί την πρόταση του Κ. Καραμανλή, αλλά στη συνέχεια την απέρριψε καθώς ήθελε να έχει την ελευθερία της γνώμης του σε κάθε περίπτωση. Δύο βέβαια ήταν οι βασικοί λόγοι που δεν δέχτηκε την προεδρία. Ο πρώτος λόγος ήταν ότι δεν διευκρινιζόταν το περιεχόμενο των συνταγματικών προτάσεων του πρωθυπουργού και δεύτερον αν μετά τη ψήφιση του Συντάγματος ο Κ. Καραμανλής θα αναλάμβανε την Προεδρία της Δημοκρατίας⁴⁸.

Έπειτα ο Κ. Καραμανλής πρότεινε τον Μ. Στασινόπουλο ως προσωρινό Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο οποίος και εκλέχτηκε με 206 ψήφους από τους 291 βουλευτές που ψήφισαν. Ο Μ. Στασινόπουλος, ο οποίος ήταν ο πρώτος βουλευτής της επικρατείας της Ν.Δ. παραιτήθηκε από τη θέση αυτή για να γίνει Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Η επιλογή του, δεν ήταν τυχαία από τον Κ. Καραμανλή καθώς το όνομα του Στασινόπουλου ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με τη γενναία του πράξη να ακυρώσει τις απολύσεις των δικαστών που είχαν γίνει από το δικτατορικό καθεστώς το 1969. Η πράξη του αυτή είχε ως αποτέλεσμα την απόλυσή του καθώς αρνήθηκε να συναινέσει στις άνομες πράξεις των δικτατόρων. Το όνομά του είχε γίνει γνωστό και στα ξένα μέσα καθώς είχε προταθεί και για Νόμπελ Ειρήνης. Από την άλλη πλευρά, ο αντιπολιτευόμενος Τύπος προωθούσε τον διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος τον Ξενοφώντα Ζολώτα, ο οποίος ήταν με την παράταξη του Καραμανλή και γι' αυτό η επιλογή του Μ. Στασινόπουλου ήταν η πιο συμφέρουσα για τον ίδιο⁴⁹.

⁴⁷ Γ. Κασμάτης, *ό. π.*, σ. 37

⁴⁸ Π. Κανελλόπουλος, *Η ζωή μου*, Αθήνα 1985, σ. 199-200

⁴⁹ Σ. Ριζάς, *Η προεδρία της δημοκρατίας στην Ελληνική πολιτική: 1923-35 και 1974-85*, Αθήνα 1992, σ. 157

Η αντιπολίτευση είχε αντιρρήσεις και γι αυτό δεν υπέδειξε υποψήφιο αλλά ψήφισε αρνητικά. Οι αντιρρήσεις της δεν αφορούσαν το πρόσωπο του Μ. Στασινόπουλο ως Πρόεδρο της Δημοκρατίας αλλά τη διαδικασία, καθώς δεν είχε προηγηθεί μια συζήτηση με τους αρχηγούς όλων των κομμάτων. Συγκεκριμένα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπήκε στο στόχαστρο του πολιτικού και συνταγματικού διαλόγου. Οι αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας θεωρήθηκαν ως υπερεξουσίες και μια συγκέντρωση τόσων εξουσιών ελλόχευε τον κίνδυνο να οδηγήσει αργά ή γρήγορα το πολίτευμα σε μια απολυταρχική μορφή που θα υπονόμει τις ελευθερίες των Ελλήνων. Οι διατάξεις αυτές αναθεωρήθηκαν το 1986, με αποτέλεσμα να περικοπούν οι αρμοδιότητες του προέδρου της Δημοκρατίας και να ενισχυθούν οι αρμοδιότητες του πρωθυπουργού⁵⁰.

Ειδικότερα, ο Γ. Μαύρος ήταν αντίθετος με τη ΝΔ σε αυτό καθώς με αυτό τον τρόπο η ΝΔ προσπαθούσε να διασφαλίσει τη θέση της στο πολιτικό γίγνεσθαι. Ο αρχηγός της μείζονος αντιπολίτευσης δε δίστασε να χαρακτηρίσει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ως ένα «νέον μη εστεμμένο μονάρχη»⁵¹. Από την άλλη πλευρά, ο Κ. Καραμανλής ισχυριζόταν ότι έτσι θα ενισχυόταν η εκτελεστική εξουσία και η κυβέρνηση του θα μπορούσε να δράσει με γρήγορο ρυθμό, ώστε να ψηφιστεί το νέο Σύνταγμα χωρίς να παρεμποδιστεί όπως είχε γίνει στο παρελθόν⁵². Όσοι από τους βουλευτές της ΝΔ είχαν ρίξει λευκά ή άκυρα ψηφοδέλτια για τον υποψήφιο, δεν ήταν για το πρόσωπο του, αλλά αυτή η κίνηση τους αποδόθηκε στη δυσχέρεια τους για το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος⁵³. Πρόεδρος της Βουλής εκλέχτηκε ο βουλευτής της ΝΔ Κ. Παπακωνσταντίνου.

3.2. Ο θεσμός του Προέδρου της Δημοκρατίας

Ο θεσμός του Προέδρου της Δημοκρατίας πριν το Σύνταγμα του 1975, δεν είχε κάποιο θεσμικό παρελθόν στην Ελλάδα. Ο θεσμός αυτός όμως αποτέλεσε τον κεντρικό άξονα της διαφωνίας και της αντιπαραθέσεως απέναντι στην κυβέρνηση και την αντιπολίτευση⁵⁴.

⁵⁰ *ΙΕΕ*, τ. 16 (2000), σ. 307

⁵¹ Δ. Αναγνώστου, *Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ο θεσμός κατά το Σύνταγμα του 1975*, Αθήνα 2004, σ. 27 -28

⁵² Επίσημα Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής, συνεδρίαση 18^{ης} Δεκεμβρίου 1974, σ. 77-78

⁵³ Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 158

⁵⁴ Δ. Αναγνώστου, *ό. π.*, σ. 24 -25

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας πλέον κατείχε σημαντικές θεσμικές αρμοδιότητες. Οι κυριότερες ήταν ότι είχε το δικαίωμα να διαλύσει τη Βουλή ή να παύσει την Κυβέρνηση μετά από τη σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου Δημοκρατίας. Επίσης, μπορούσε να διεξαγάγει δημοψήφισμα όταν υπάρχουν κρίσιμα εθνικά θέματα που πρέπει να επιλυθούν. Επιπλέον, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είχε την ισχύ μαζί με την Κυβέρνηση σε περίπτωση επιστρατεύσεως ή πολέμου ή απειλής της δημόσιας τάξης να εφαρμόζει τον νόμο για κατάσταση πολιορκίας και να έχει τη δυνατότητα να αναστείλει αρκετά άρθρα του Συντάγματος.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας λοιπόν διαφοροποιούνταν σημαντικά από νομική σκοπιά από το Σύνταγμα του 1927. Η μεγαλύτερη διαφοροποίηση ήταν ότι πλέον δεν εκλεγόταν άμεσα από τον λαό, αλλά με μυστική ψηφοφορία από τη Βουλή. Η έμμεση εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας είχε ως σκοπό να έχει ο ίδιος τον έλεγχο της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, ώστε να μην οδηγηθεί η θέση του σε κρίσεις. Επιπλέον, μ' αυτό τον τρόπο αποφεύγεται να μην γίνεται η άμεση εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας και δεν χρειάζεται να γίνεται δεύτερος γύρος εκλογών. Τέλος, έτσι τα κόμματα εξαναγκάζονται να συνεργαστούν ώστε να εκλέξουν τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και να μην πάνε για επίσπευση εκλογών. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλεγόταν αν συγκέντρωνε τα 2/3 του αριθμού των βουλευτών, αν δεν μπορούσε να επιτευχθεί αυτό, γινόταν ψηφοφορία μετά από 5 μέρες. Αν και πάλι δεν καθοριζόταν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, τότε γινόντουσαν εκλογές με τα 3/5 του αριθμού των βουλευτών. Αν και πάλι δεν μπορούσε να εκλεγεί τότε διαλυόταν η Βουλή και διεξάγονταν εκλογές, όπου μετά ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλεγόταν από τα 3/5 του αριθμού των βουλευτών⁵⁵.

Στις 21 Μαΐου του 1975, όπου έλαβε χώρα η τελική συζήτηση και ψήφιση του Συντάγματος, η αντιπολίτευση αποχώρησε από τη Βουλή. Η αφορμή που στάθηκε για την αποχώρηση αυτή ήταν ότι απορρίφθηκε από την πλειοψηφία η πρόταση που είχαν υποβάλει τα κόμματα της αντιπολίτευσης, τα οποία είχαν προτείνει ότι η ίδια η Βουλή δεν θα μπορούσε να εκλέξει για δεύτερη φορά Πρόεδρο της Δημοκρατίας παρά μόνο για το υπόλοιπο της θητείας του προηγούμενου. Στις 7 Ιουνίου του 1975 το συντακτικό έργο της Βουλής ολοκληρώθηκε και ψηφίστηκε από τους 208 παρόντες βουλευτές της ΝΔ, καθώς η αντιπολίτευση απείχε⁵⁶. Το Σύνταγμα

⁵⁵ Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 145-147

⁵⁶ *ΙΕΕ*, τ. 16 (2000), σ. 305

υπογράφηκε από τον Κ. Παπακωνσταντίνου, τον πρόεδρο της Βουλής και δημοσιεύθηκε από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τον Μ. Στασινόπουλο στις 11 Ιουνίου του 1975⁵⁷. Για το Σύνταγμα που ψηφίστηκε ο Πρόεδρος της Επιτροπής για την εκπόνησή του ήταν ο Κωνσταντίνος Τσάτσος⁵⁸.

Στις 8 Ιανουαρίου του 1975 άρχισε η Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή το συντακτικό της έργο. Το Σύνταγμα του 1975 διακρίνεται από το εκσυγχρονιστικό του πνεύμα καθώς επηρεάζεται από ευρωπαϊκά συντάγματα.

3.3. Η προεδρία του (Δεκέμβριος 1974 – Ιούνιος 1975)

Ο Μ. Στασινόπουλος ανέλαβε τα καθήκοντα του ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας τον Δεκέμβριο του 1974 και στις 20 Δεκεμβρίου εκφώνησε το πρώτο του διάγγελμα όπου αναφέρει ότι η εκλογή του έχει ως στόχο να ολοκληρωθεί η διαδικασία για να υπάρξει μια ομαλότητα στην δημοκρατία μετά από τόσα δύσκολα χρόνια που έχουν περάσει. Τα λόγια που εκφώνησε ήταν μετά από υπόδειξη του Πρωθυπουργού, του Κ. Καραμανλή και είχαν συμβολικό χαρακτήρα, ώστε να προβληθεί η βασική επιδίωξη του τελευταίου ότι με την εκλογή του εγκαθιδρύεται μια νέα σελίδα στην πολιτική ιστορία της χώρας καθώς η σταθερότητα και η ταχύτητα της κυβέρνησής του στα ποικίλα προβλήματα της χώρας θα είναι αντάξια να τα επιλύσει.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκκαθάρισε όσα πρόσωπα είχαν εκτεθεί σε μέγιστο βαθμό εξαιτίας της φιλοδικτατορικής θέσης τους από την Προεδρία, ακολουθώντας έτσι την τακτική της ΝΔ. Παράλληλα, ο ίδιος ασπαζόταν τις επιλογές της Κυβερνήσεως χωρίς βέβαια να παίρνει θέση δημοσίως. Αξιομνημόνευτη είναι η θέση που πήρε, όταν ο Α. Παπανδρέου διατύπωσε τα παράπονα του στον Μ. Στασινόπουλο για τη βιασύνη που επιδείκνυε η κυβέρνηση ώστε να ψηφίσει το Σύνταγμα. Ο Μ. Στασινόπουλος ήταν από τις ελάχιστες φορές που πήρε θέση υπερασπίζοντας τον Κ. Καραμανλή λέγοντας ότι όσο πιο γρήγορα ψηφιστεί το νέο Σύνταγμα τόσο το καλύτερο για τη χώρα καθώς δεν πρέπει να υπάρχει μια τόσο σημαντική εκκρεμότητα⁵⁹.

⁵⁷ Γ. Κασμάτης, Η μετάβαση στη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1975, στο: *30 χρόνια από το Σύνταγμα του 1975, Τα Ελληνικά Συντάγματα από το Ρήγα έως σήμερα*, Αθήνα 2004, σ. 77- 78

⁵⁸ *ΙΕΕ*, τ. 16 (2000), σ. 305

⁵⁹ Μ. Στασινόπουλος, *Οδοιπορία, Αυτοβιογραφικές Σελίδες*, Αθήνα 1984, σ. 294

Όταν ήρθε η ώρα για τη ψήφιση του Συντάγματος, στις 9 Ιουνίου του 1975, ο ίδιος ανέφερε όταν ήταν να το υπογράψει ότι όλες οι πολιτικές δυνάμεις του τόπου συνέβαλαν για τη συγγραφή του Συντάγματος και ευχήθηκε ότι με την υπογραφή του αυτή να είναι η απαρχή μιας σταθερής πολιτικής για τη χώρα χωρίς τις επικίνδυνες διακυμάνσεις που υπήρχαν παλιότερα. Ο λόγος του είχε ως στόχο να αμβλύνει την εντύπωση που είχε δημιουργηθεί με την αποχή που είχαν τα κόμματα αντιπολίτευσης στη διαδικασία αυτή⁶⁰. Η υπογραφή του Μ. Στασινόπουλου για το Σύνταγμα του 1975 αποτέλεσε σταθμό στη διαδικασία της πλήρους αποκατάστασης των θεσμών και η Ελλάδα με τη ψήφιση του μπόρεσε να επανέλθει στην παλαιά παράδοσή της, καθώς τα ελληνικά συνταγματικά κείμενα της συμπεριλαμβάνονταν ανάμεσα στα πιο προοδευτικά κείμενα της Ευρώπης⁶¹.

Όμως, οι δηλώσεις του δεν έδωσαν στην αντιπολίτευση το έρεισμα για να αντιδράσουν και να προκληθεί ρήξη στο πολιτικό γίνεσθαι της χώρας. Η μηδενική αντίδραση της αντιπολίτευσης μπορεί να υπήρξε εξαιτίας μεν της διακριτικότητάς τους αλλά και επειδή ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Μ. Στασινόπουλος δεν είχε μεγάλη θητεία στη θέση αυτή και η προσωπικότητά του χαρακτηριζόταν από διακριτική παρουσία στην πολιτική σκηνή. Ο ίδιος είχε επισημάνει για την πολιτική του δράση ως Προέδρου της Δημοκρατίας ότι: «Η διαδρομή μου στην Προεδρία ήταν ήρεμη χωρίς έκτακτα γεγονότα ή διαταραχές»⁶².

Όταν αποχώρησε από το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας ο ίδιος είχε μεγάλη ανησυχία και αγωνία για τα εθνικά θέματα που έπρεπε να επιλύσει το κράτος μας και γι' αυτό ζήτησε την δημιουργία μιας οργάνωσης από το πνευματικό κόσμο που θα ενημερώνει τους πολίτες για τα εθνικά θέματα. Το 1977 συστάθηκε η «Επιτροπή Ενημερώσεως για τα εθνικά θέματα» όπου ο ίδιος είχε τη θέση του προέδρου. Μέλη της επιτροπής ήταν ακαδημαϊκοί, καθηγητές Πανεπιστημίου, διανοούμενοι, επιχειρηματίες και διάφορα άλλα πρόσωπα. Η επιτροπή ενημέρωνε με δημοσιεύματα για το Κυπριακό τα οποία ήταν σε τέσσερις γλώσσες γραμμένα για να διαβαστούν και στο εξωτερικό. Η επιτροπή διοργάνωνε ομιλίες και δημοσίευε κι άλλα επίκαιρα θέματα της εποχής όπως το Μακεδονικό κι άλλα⁶³.

⁶⁰ Μ. Στασινόπουλος, *ό. π.*, σ. 304

⁶¹ *ΙΕΕ*, τ. 16 (2000), σ. 308

⁶² Μ. Στασινόπουλος, *ό. π.*, σ. 292

⁶³ Γ. Δ. Κούβελας, *ό. π.*, σ. 17

Δ' Κεφάλαιο

Λογοτεχνική Σταδιοδρομία

4.1. Ποίηση

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος εμφανίστηκε πρώτη φορά στη λογοτεχνική σκηνή με το ψευδώνυμο Μεσσηνιακή Ακτή στο περιοδικό που ήταν συνδρομητής «Η Διάπλασις των Παίδων». Το πρώτο του ποίημα είχε τίτλο «Αδελφοί» και παρουσιάστηκε το 1917.

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος σε σχέση με άλλους ποιητές θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ολιγογράφος όπως αναφέρει ο Κλέων Παράσχος και κάποιοι να αναφέρουν ότι η ολιγογραφία του είναι αποτέλεσμα στειρότητας αλλά μια τέτοια άποψη θα ήταν λανθασμένη καθώς ο ίδιος μπορεί να μην έχει γράψει πολλά ποιήματα αλλά αυτό δεν συνεπάγει μια τέτοια αντίληψη. Η ολιγογραφία του είναι ως επακόλουθο ότι ο ίδιος θέλει πάντα να εκφράζει την ουσία και τα ποιήματα του έχουν ποιότητα. Παράλληλα, στη ποίηση του φανερώνεται η υψηλή αντίληψη που έχει για την ποίηση και μάλιστα τη λυρική, η οποία δεν τροφοδοτείται παρά μόνο από ό, τι ουσιαστικότερο και βαθύτερο έχει μέσα του⁶⁴. Ακόμη, ο ίδιος αναφέρει ότι ο Στασινόπουλος στην ποίηση του δεν αναπτύσσει περιγραφικά τα θέματα του, αλλά προσπαθεί ό, τι έχει να πει και επιθυμεί να μεταδώσει να το πει πλαγίως και τη συγκίνηση του να την υποβάλει εμμέσως. Η διάθεση του, κατά τον Κλέωνα Παράσχο, είναι επί το πλείστον ελεγειακή. Σαν ποιητής δεν είναι ποτέ χαρούμενος, αλλά και ποτέ η μελαγχολία του δεν είχε τόσο βαρύ τόνο, τον σχεδόν νοσηρό που συναντάμε στα ποιήματα του Καρυωτάκη και του Άγρα. Μάλλον η μελαγχολία του πηγάζει από μια κατάσταση της ψυχής παρά από εμμονή και σταθερή ψυχική διάθεση⁶⁵.

Η γενιά του Είκοσι, η αποκαλούμενη «Καταραμένη» καθώς την χαρακτηρίζει η ηττοπάθεια και η απαισιοδοξία, ο Μιχαήλ Στασινόπουλος την απέφυγε και μπόρεσε να συνοδοιπορήσει με τους εκπροσώπους της γενιάς του Τριάντα που εκφράστηκαν με αισιοδοξία⁶⁶.

⁶⁴ Δ. Γιάκος, «Ο ποιητής Μιχ. Δ. Στασινόπουλος, ένα πρώτο πλησίασμα», στη: *Νέα Εστία*, τ. 73 (Ιανουάριος –Ιούνιος 1963), σ. 318

⁶⁵ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ.41

⁶⁶ Τ. Αθανασιάδης, «Μιχαήλ Στασινόπουλος μια ιδιόμορφη προσωπικότητα», στα: *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών «Τάξις των Ηθικών και πολιτικών Επιστημών»*, Αθήνα 2004, σ. 36

Το 1949 εξέδωσε την πρώτη του ποιητική συλλογή με τον τίτλο «Ποιήματα, 1929-1949» τα οποία τον τοποθετούν στο ρεύμα του συμβολισμού και αποτελούν απήχηση των προσωπικών και υποκειμενικών εμπειριών του. Αυτή η συλλογή του αποτελεί μια αυτοβιογραφία του καθώς αποτυπώνει τις σκέψεις του και τα συναισθήματά του⁶⁷. Όμως, δεν έμεινε σε όλη του τη ζωή προσηλωμένος στο κλίμα του συμβολισμού. Αργότερα, υπήρξε ολόκληρο το ποιητικό του έργο συγκεντρωμένο σε έναν τόμο με τίτλο «Ποιήματα, Δύο Εποχές». Με τον τόμο αυτό ο αναγνώστης έχει μια πλήρη εικόνα και τεκμηριωμένη αντίληψη για τον ποιητή. Μέσα από τον τόμο αυτό διαφαίνεται ότι ο ποιητικός λογισμός του δεν παύει να δέχεται ουσιαστικότερες και γονιμότερες επιδράσεις απ' ό, τι απασχολεί τον άνθρωπο στις καθημερινές και βαθύτερες αναζητήσεις του και η ποίηση του σιγά σιγά οδηγείται στον ανθρώπινο πόνο, όπως αναφέρει κι ο ίδιος σε έναν στίχο του στο ποίημα του «Βιβλικοί Ποιμένες». Ο ποιητής ανανεώνει τον προβληματισμό του στο πέρας του χρόνου και συγχρονίζει την πορεία του με σταθερό πάντα βηματισμό με το σημερινό άνθρωπο. Τα ποιήματα του θα μπορούσαν να καταταχθούν σε κατηγορίες της Πρώτης Εποχής και της Δεύτερης Εποχής. Στα ποιήματα της Πρώτης Εποχής του φαίνεται ότι είναι δέσμιος του σταθερού και κανονικού αλλά πάντα εύρυθμου στίχου και της ομοιοκαταληξίας, όμως στα τελευταία ποιήματα του, τα επονομαζόμενα μεταπολεμικά και στα ποιήματα της Δεύτερης Εποχής, η ωριμότητα του είναι πιο έκδηλη και πιο εντυπωσιακή και οι επιδράσεις του από τα σύγχρονα ποιητικά ρεύματα είναι συγκεκριμένες και συγκρατημένες. Ο παραδοσιακός στίχος και η ομοιοκαταληξία θα εγκαταλειφθεί, για να προχωρήσει στην καλλιέργεια του απόλυτα ελεύθερου στίχου διατηρώντας όμως τη μουσικότητα και το ρυθμό του στίχου.

Η ποίηση του, προπαντός των πρώτων ποιημάτων του, είναι κατεξοχήν συναισθηματική, αφού συναντάμε στα ποιήματα του κατ' εξοχήν εκφράσεις ψυχικών καταστάσεων, με επικρατούσα απόχρωση τη νοσταλγική, όπως άλλωστε συναντά κανείς σε όλους τους νεορομαντικούς. Η νοσταλγία του βέβαια είναι συνήθως συγκερασμένη με κάποια θλίψη ή με κάποια πικρία συγκρατημένη και πειθαρχημένη καθώς δεν την αφήνει εντελώς να εκδηλωθεί.

Ο ποιητής μας είναι μελαγχολικός και η μελαγχολία του αυτή είναι απόρροια του συμβολισμού, είναι η μελαγχολία του Βερλαίν, του Ανρί ντε Ρενιέ, του Βαλερύ, του Μαίτερλικ και όλων των άλλων γερμανών ή γάλλων από τους οποίους έχει

⁶⁷ Θ. Ξύδης, «Μιχ. Δ. Στασινόπουλος: Ο λογοτέχνης», στη: *Νέα Εστία*, τχ. 83 (1968), σ. 821

επηρεαστεί όχι μόνο ο Μ. Στασινόπουλος αλλά και οι περισσότεροι λυρικοί του ελληνικού μεσοπολέμου, που ανάμεσα τους είναι ο Μελαχρινός, ο Κώστας Χατζόπουλος, κάποιοι στίχοι του Μαλακάση που είναι γεμάτοι ασάφειες. Ο συμβολισμός εκφράζει υποβλητικά και υπαινικτικά μύχιες καταστάσεις και λεπτά, ειλικρινή αισθήματα. Οι συμβολιστές πολλές φορές με την έντονη επιθυμία τους να δημιουργήσουν μέσω της ποίησης εντυπώσεις παρόμοιες με εκείνες που δημιουργεί η μουσική, έτειναν να πιστεύουν πως αυτές οι εικόνες είχαν μια αφηρημένη, αυτόνομη αξία όπως εκείνη που έχουν οι μουσικές νότες. Τα σύμβολα του συμβολισμού ήταν στην ουσία μεταφορικά σχήματα αποκομμένα από τα θέματά τους, και γι' αυτό συχνά τα ποιήματα αυτά ήταν σκοτεινά και δυσνόητα. Οι συμβολιστές στηρίζουν την ποίηση τους στη μαγεία των λέξεων, τη μουσικότητα τους, τις διακυμάνσεις του ρυθμού κι όλα αυτά τα στοιχεία συνθέτουν το κλίμα της ρευστότητας, ασάφειας και μελαγχολίας. Εξαιτίας της επιθυμίας τους για ρευστότητα και μουσικότητα, το ποίημα απογυμνώνεται από οποιοδήποτε περιεχόμενο και η μορφή του αποσυνδέεται από τους αυστηρούς κανόνες της παραδοσιακής ποίησης όπως είναι το μέτρο και η ομοιοκαταληξία⁶⁸.

Η ποίηση αυτή είναι αντιρομαντική ή καλύτερα νεορομαντική σίγουρα όμως είναι αντιπαρνασιακή και αντικλασική. Η μελαγχολία μπορεί να έχει εξέχουσα θέση στη ποίηση του Στασινόπουλου αλλά δεν είναι εξουθενωτική και δεν φτάνει την απαισιοδοξία του Λεοπάρνη και ούτε τη διάλυση του Καρυωτάκη. Ο συναισθηματισμός του Στασινόπουλου εκδηλώνεται συνήθως μέσα από ένα αντικείμενο, μια μορφή εξωτερική η οποία χρησιμεύει σαν δέκτης των ψυχικών καταστάσεων της ποιητικής ιδιοσυγκρασίας του που δεν αγαπά να προβάλλει άμεσα τα γεγονότα των υποκειμενικών μας βιώσεων.

Στ' αλήθεια τα ποιήματα του αποτελούν χαρακτηριστικής ποιότητας και μαρτυρούν μια λυρική φαντασία με άκρα τη συναισθηματική καλλιέργεια του ποιητή, και συγκεκριμένα φτάνουν πια στην ευρηματική ωριμότητα της συμβολιστικής του έκφρασης. Η ποίηση που ακολουθεί το ρεύμα του συμβολισμού ανθοβόλησε σ' όλο το μεσοπόλεμο και μπόρεσε να συνυπάρξει με τη σύγχρονη ποίηση. Πολλοί ποιητές μπόρεσαν να προσαρμοστούν με τα δεδομένα της σύγχρονης ποίησης, όπως ο Αν. Δρίβας και ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. Όμως, ο Μ. Στασινόπουλος δεν ήταν έτοιμος ώστε να προσαρμοστεί στις εκφραστικές ατασθαλίες των συγχρόνων του. Η

⁶⁸ Α. Γεωργιάδου, *Η ποιητική περιπέτεια*, Αθήνα 2005, σ. 170-173

ολιγογραφία του τον προστάτευσε με κάποιον τρόπο εφόσον η ολιγάρκεια του χρησιμοποιήθηκε ως προσόν σε αυτή την περίπτωση. Επομένως, ο Μ. Στασινόπουλος δεν μπόρεσε να ταυτιστεί απόλυτα με τη σύγχρονη ποίηση. Η ιδιοσυγκρασία του δεν είναι μαχητική ή ανατρεπτική, αντιθέτως είναι δημοκρατικά ισορροπημένη. Σε σχέση με τη σύγχρονη ποίηση, η ποίηση του θα μπορούσε κανείς να πει ότι μοιάζει στη δραματικότητα που έχει. Συγκεκριμένα, η ποίηση του επικαλείται την ελπίδα του ανέλπιστου, αφού ο Μ. Στασινόπουλος κουβαλάει εντός του πολλή από τούτη τη σύγχρονη προσδοκία, την προσδοκία του απελπισμένου.

Επίσης, η μουσική βρίσκεται μέσα του, η μουσική του συμβολισμού δύσκολα θα μπορούσε να την αφήσει πίσω του καθώς τον διακατέχει. Η μουσική είναι αυτή που του δίνει ρυθμό και φτερά στα ποιήματά του ώστε αυτή τα οδηγεί προς τη μελοποίηση τους. Τα ποιήματα του Μ. Στασινόπουλου προΐδεάζουν τον αναγνώστη ώστε να τα τραγουδήσει καθώς έχουν ρυθμό. Άλλωστε η ποίηση που τραγουδιέται κρύβει μέσα της μια αυτόνομη δύναμη δίνοντας στο ποίημα πλάτος κοινωνικό και βάθος χρονικό. Εξάλλου το ποίημα που τραγουδιέται γνωρίζεται από περισσότερο κόσμο της εποχής του από τα ποιήματα που δεν τραγουδιούνται, μπορεί επίσης να νικήσει τη φθορά και τον χρόνο, την άγνοια και το θάνατο. Με άλλα λόγια κερδίζει κάποια μικρή αιωνιότητα. Έτσι, τα χιλιοτραγουδισμένα ποιήματα της παιδικής λογοτεχνίας του Μιχαήλ Στασινόπουλου έμειναν ανεξίτηλα στον χρόνο. Μερικά από τα υποβλητικά και μουσικά ποιήματά του είναι «Το άλογο του σκακιού», «Η μέρα της βροχής», «Το θέατρο», «Ο μικρός επαρχιώτης», «Ωρες δώδεκα»⁶⁹. Ο στίχος του μπορεί να είναι απλός αλλά είναι πάντα μελωδικός, ρυθμικός και επιβλητικός, χωρίς φανταχτερά στολίδια και μακριά από κάθε διάθεση για ρητορισμό⁷⁰.

Ο ποιητής όμως ο Μιχαήλ Στασινόπουλος δεν έμεινε προσηλωμένος στην παράδοση αλλά προβληματίστηκε⁷¹. Συγκεκριμένα, τα πρώτα ποιήματα του είναι πιο απλά και προσωπικά αλλά μετέπειτα καθώς ζει σε πολεμικούς καιρούς αρχίζει να στοχάζεται διαφορετικά και πιο βαθιά εφόσον το σκηνικό που ζει αλλάζει αισθητά. Τα ποιήματά του αναλόγως με τις περιστάσεις που βιώνει, εξελίσσονται κι αυτά και ο προβληματισμός των ποιημάτων φτάνει πολλές φορές να είναι συγκλονιστικός και να βάζει σε εγρήγορση τον αναγνώστη καθώς τον ξυπνάει από την ηθική νάρκη του. Τα ποιήματα της Δεύτερης Εποχής φανερώνουν μονάχα από τους τίτλους τους, ότι

⁶⁹ Δ. Γιάκος, *ό. π.*, σ. 321

⁷⁰ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 45

⁷¹ Δ. Γιάκος, *ό. π.*, σ. 321

γράφτηκαν για να εκφράσουν τη βαθιά ανησυχία και αγωνία του ποιητή⁷². Η ανθρώπινη εμπειρία του και η ωριμότητα που τώρα τον διακατέχει δηλώνουν τον εναγώνιο και διαρκή προβληματισμό του. Τα θέματα που δεσπόζουν στα ποιήματα της Δεύτερης Εποχής του έχουν ως θεματολογία τον πόλεμο, τη θεία και ανθρώπινη Δικαιοσύνη, τον άνθρωπο και την ηθική δικαίωση του, το μέστωμα ενός παιδιού, τον καθημερινό ανθρώπινο πόνο, τον θάνατο των αξιών, το αβέβαιο μέλλον, τον καθημερινό παράλογο θάνατο, το άδειασμα του κόσμου από τον Θεό, από την τρυφερότητα και την αγάπη και η επιβίωση της ψυχής.

Ο ποιητής ζει συγκλονιστικά γεγονότα όπως η γερμανική Κατοχή, η Απελευθέρωση του 1944 και τα Δεκεμβριανά του 1944, αλλά δεν χάνει ποτέ την ψυχραιμία του, καθώς με αθόλωτο και αφανάτιστο μάτι γράφει τα ποιήματά του. Παράλληλα, η ψυχή του είναι γεμάτη από τη συγχώρεση και την αγάπη και τα ποιήματά του ούτε διακατέχονται από βαρύ και οργισμένο λόγο ούτε εκφράζουν την απελπισία του και τον πανικό του. Ο ποιητής στοχάζεται, παρατηρεί, θρηνεί, αλλά δεν χάνει ποτέ την πίστη του στον άνθρωπο. Με ήρεμο τρόπο και με απαλές πινελιές, ο Στασινόπουλος στα ποιήματα του αποτυπώνει το σκληρό περίγυρο μιας πικρής και ταραγμένης εποχής για το έθνος. Τα ποιήματα όπως «Μέρες της Σκλαβιάς», «Παιδιά στην Κατοχή» και «Χαλασμός»⁷³. Ακόμη, ο Στασινόπουλος δεν θα μπορούσε να μην επηρεαστεί από τα γεγονότα, όπως την κατάκτηση του διαστήματος το 1969 και να γράψει το ποίημα «Ποιητικό θέμα σε τόνο παλιό και καινούριο». Επίσης, ο ποιητής δεν ξεχνά ποτέ το χρέος του ως πνευματικός άνθρωπος και γι αυτό έγραψε το ποίημα «Απολογία» που είναι ουσιαστικά μία εκ βαθέων προσευχή στον Κύριο με απλές και συγκλονιστικές σκέψεις. Το ποίημα αυτό ήταν για τον ίδιο εσωτερικό σύμβολο αφού μέσα από αυτό διαφαίνεται η καθημερινή πνευματική του αγωνία στους αντίξοους καιρούς που ζούσε.

Ο Μ. Στασινόπουλος αφενός ήταν άριστος στη γαλλική γλώσσα και αφετέρου η αγάπη του για την ποίηση τον οδήγησε να έρθει σε επαφή με τα πρωτότυπα γαλλικά ποιήματα και να προσπαθήσει να τα μεταφράσει. Ασχολήθηκε και μετέφρασε αριστοτεχνικά τους ποιητές που κινούνταν στο ρεύμα του συμβολισμού. Λαμπρά απέδωσε τα ποιήματα της κόμισσας ντε Νοάιγ και του Ανρί Σπιές. Ο τελευταίος ήταν ποιητής και δικηγόρος, όπως ο Στασινόπουλος ποιητής και δικαστής καθώς τα

⁷² Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 45

⁷³ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 47-50

δεύτερα επαγγέλματά τους έχουν πολύ μικρή απόσταση μεταξύ τους και στα ποιήματα που μετέφρασε αριστοτεχνικά περιγράφονται οι καθημερινές εντυπώσεις του ποιητή από τις αίθουσες των δικαστηρίων και την καθημερινή πεζότητα που έχει να αντιμετωπίσει στο επάγγελμα του δικηγόρου. Έτσι, ο Γάλλος ποιητής με αφορμή το πολυθόρυβο κόσμο των δικαστηρίων και της δικονομίας σκαρώνει στίχους που αποτελούν μικρά σχεδιάσματα από τις δίκες του που οι δικηγόροι αγορεύουν, οι διάδικοι αγωνίζονται για να κερδίσουν την εύνοια των δικαστών που σιωπούν και κρίνουν ποιο είναι το δίκαιο των αποφάσεων τους.

4.2. Δοκίμιο

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος εκτός από την ποίηση και τις μεταφράσεις των ποιημάτων που έκανε, ασχολήθηκε και με το δοκίμιο. Καλλιέργησε με το ίδιο θετικό αποτέλεσμα όλα τα είδη του δοκιμίου. Πολλά από τα δοκίμια του είναι διαποτισμένα με τη λυρική του θέρμη, με επακόλουθο να γίνονται ελκυστικά χάρη στη σαφήνεια τους, τη φραστική τους αρμονία και την παραστατικότητα τους⁷⁴.

Το δοκίμιο είναι ένα ιδιότυπο λογοτεχνικό είδος, που παρουσιάστηκε πρώτη φορά το 16^ο αιώνα στη Γαλλία με τον Μισέλ ντε Μονταίνι και στην Αγγλία με τον Φράνσις Μπέικον. Μεγάλη ακμή γνώρισε από τους ξένους με τον Άγγλο ποιητή Τ. Σ. Έλιοτ και από Έλληνες από τον ποιητή Γ. Σεφέρη. Στην αρχή το δοκίμιο παρουσιάστηκε σαν ένας διάλογος στοχαστικός ανάμεσα στον συγγραφέα και τον εαυτό του, αλλά μέσα από το δοκίμιο ο συγγραφέας θέλει να αναδείξει κάποιο θέμα που δεν έχει λυθεί και να γεννήσει απορίες στον αναγνώστη ώστε να σκεφτεί κι ο ίδιος το θέμα που διαπραγματεύεται⁷⁵.

Ο Στασινόπουλος καλλιέργησε όλα τα είδη του δοκιμίου αλλά ξεχώρισε στο κριτικό και φιλολογικό δοκίμιο καθώς η ποίηση με την κριτική συμπορεύονται μαζί. Πολλοί ποιητές ασχολήθηκαν με το δοκίμιο όπως ο Παλαμάς, ο Σεφέρης, ο Παπατσώνης, ο Άγρας και από ξένους εξέχοντα ρόλο είχε ο Έλιοτ. Μπόρεσε και καλλιέργησε όλα τα είδη του εφόσον είχε πολλούς ρόλους στη ζωή του, ως πανεπιστημιακός διδάσκαλος και δικαστής ανέπτυξε το ηθολογικό δοκίμιο, ως ιστοριοδίφης το ιστορικό δοκίμιο και τέλος ως επιστήμονας το επιστημονικό δοκίμιο.

⁷⁴ Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, σ. 37

⁷⁵ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 59

Το λογοτεχνικό είδος του δοκιμίου επέτρεψε στον Στασινόπουλο να διατυπώσει ανοιχτά τη σκέψη του και να διδάξει στο ευρύτερο κοινό σε θέματα ποικίλα και μπορεί μερικές φορές αταίριαστα μεταξύ τους όπως κοινωνικά, λογοτεχνικά, επιστημονικά, ηθολογικά κι άλλα. Βέβαια, η πολύχρονη πείρα του, το απλό και ανεπιτήδευτο ύφος του, η ποιητική του ευαισθησία, το πηγαίο ταλέντο του τον καθιστούν να χειρίζεται δεξιοτεχνικά με διεισδυτικότητα και κριτική οξυδέρκεια το λογοτεχνικό είδος του δοκιμίου.

Ο Στασινόπουλος πριν δημοσιεύσει τα δοκίμια του, είχε προετοιμαστεί συστηματικά γι' αυτό το δύσκολο λογοτεχνικό είδος καθώς στα περιθώρια των βιβλίων έγραφε τις μύχιες σκέψεις του, τους στοχασμούς του, τις ηθικές αμφιταλαντεύσεις και τις εσωτερικές αντιδράσεις του. Τα πρόχειρα σημειώματα του στο περιθώριο λειτούργησαν ως προάγγελος του δοκιμίου που καλλιέργησε μετέπειτα ο Στασινόπουλος συστηματικά, γόνιμα και μεθοδικά. Το γράψιμό του είναι απαλό, ανάλαφρο και ανεπιτήδευτο, ο στοχασμός του είναι μεν ήπιος αλλά και διεισδυτικός πάνω σε θέματα ποιητικής έκφρασης και σε προβλήματα ύφους.

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος εξέδωσε τέσσερα βιβλία με ελεύθερα δοκιμιακής μορφής κείμενα. Το 1971 παρουσίασε το πρώτο του με τίτλο «Σκέψη και Ζωή» και το οποίο περιλαμβάνει «δοκίμια και χρονικά». Όταν αναγκάστηκε να απομακρυνθεί από τα δικαστικά του καθήκοντα, βρήκε την ευκαιρία τότε και άρχισε να συγκεντρώνει σε τόμους τα κατά καιρούς σκόρπια δημοσιεύματά του σε εφημερίδες και περιοδικά. Το 1973 έκδωσε το δεύτερο βιβλίο που φέρνει τον τίτλο «Το Πινάκιο της Φακής και ο Νόμος των Λύκων» και αναφέρεται στη συμπεριφορά των ανθρώπων. Συγκεκριμένα, τα θέματα που διαπραγματεύεται είναι της δικαιοσύνης, της συνειδήσεως, της ελευθερίας και το σεβασμό των νόμων. Το 1977 εξέδωσε το τρίτο βιβλίο με τίτλο «Με ψήφους τρεις εναντίον δύο» με δοκίμια που αναφέρονται στον άνθρωπο και στην ελευθερία θίγοντας ένα μεγάλης σημασίας ηθικό και συνάμα κοινωνικό πρόβλημα. Το 1982 δημοσίευσε τα «Μηνύματα από τις δύο όχθες» όπου είναι δοκίμια που έχουν ως θέμα την κοινωνία, την πολιτική και την τέχνη⁷⁶.

Το 1974 ο Μιχαήλ Στασινόπουλος μετέφρασε για πρώτη φορά στα ελληνικά το περίφημο δοκίμιο του φημισμένου Γάλλου δικαστή, ποιητή και φιλοσόφου Λά Μποεσί με τίτλο «Ελευθερία και Εκούσια Δουλεία». Στην αρχή του δοκιμίου αυτού ο ίδιος προλογίζει το βιβλίο με ένα δικό του δοκίμιο με τίτλο «Ένα αιώνιο κήρυγμα

⁷⁶ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 64-67

ελευθερίας». Εκτός από αυτά τα δοκίμια, τα οποία συγκέντρωσε σε αυτούς τους τόμους, παρουσίασε και πλήθος άλλων μικρών μελετημάτων και δοκιμίων με θέματα φιλολογικά, αισθητικά, νομικά, ηθολογικά και άλλα, τα οποία ήταν δημοσιευμένα μετά το 1974 και ήταν σε διάφορες εφημερίδες και περιοδικά. Όταν γράφει τα δοκίμια αυτά βρίσκεται μακριά από τα δικαστικά του καθήκοντα, αλλά ο ίδιος ποτέ δεν ξεχνά την ιδιότητα του δικαστή και του ακαδημαϊκού διδάσκαλου⁷⁷.

Πιο αναλυτικά, στον πρώτο τόμο του με τίτλο «Σκέψη και Ζωή» συναντάμε αρχικά ένα διήγημα του με τον τίτλο «Ένας άλλος μολυβένιος Στρατιώτης». Βέβαια ο Στασινόπουλος δεν υπήρξε διηγηματογράφος, αλλά στον πρώτο τόμο του έχει τοποθετήσει στην αρχή του ένα πολύ ωραίο διήγημα. Πολλές φορές τα λογοτεχνικά είδη μπλέκονται μεταξύ τους καθώς τα όρια τους είναι δυσδιάκριτα και δεν μπορούν να διακριθούν. Το διήγημα αυτό είναι στοχαστικό και το εντάσσει στην ενότητα «Στη χώρα του Στοχασμού» τονίζοντας ο συγγραφέας ότι άλλα λέμε στη ζωή και άλλα στη σκέψη και τη φιλολογία. Το διήγημα είναι άρτιο και διαποτισμένο με αλήθεια και γνήσια ποιητική διάθεση καθώς ο Στασινόπουλος ως ποιητής δεν θα μπορούσε να μην έχει βάλει και την ποιητική του πινελιά. Το θέμα που θίγεται στο διήγημα αυτό είναι η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο παραμύθι και τη ζωή, ανάμεσα στο όνειρο και στην πραγματικότητα. Ο νεαρός ήρωας του διηγήματος του Στασινόπουλου επιθύμησε να προσπαθήσει να επαναλάβει στην πράξη κάτι το οποίο το έζησε και το αγάπησε σ' ένα παραμύθι. Επίσης, και το δεύτερο κείμενο του τόμου αυτού είναι δύσκολο να ενταχθεί στα δοκίμια. Μπορεί τα λογοτεχνικά είδη πολλές φορές να μην γίνεται να διακριθούν μεταξύ τους, αλλά το συγκεκριμένο θα χαρακτηριζόταν ως πεζοτράγουδο καθώς ούτε δοκίμιο είναι αλλά και ούτε χρονικό. Βέβαια ο Στασινόπουλος το έχει εντάξει όπως το προηγούμενο – το διήγημα- στον τόμο των δοκιμίων. Το κείμενο αυτό έχει ρυθμό εσωτερικό, υποβλητικό και παράξενο και μοιάζει σαν μια σύντομη ταξιδιωτική εντύπωση από ένα φανταστικό ή πραγματικό ταξίδι του συγγραφέα στην έρημο. Το πεζοτράγουδο αυτό, ο συγγραφέας το έχει προσθέσει και στον τόμο των ποιημάτων του της Δεύτερης Εποχής όπου εκεί έχει τη μορφή ενός αληθινού και σωστού ποιήματος.

Όλα τα υπόλοιπα κείμενα που διοχετεύονται στο βιβλίο με τίτλο «Σκέψη και Ζωή» ανήκουν στα λογοτεχνικά είδη είτε των δοκιμίων είτε των χρονικών. Όλα τα κείμενα του έχουν μια ποιητική διάθεση και εκφράζουν την ηθική στάση του

⁷⁷ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 66

συγγραφέα απέναντι τη ζωή. Επίσης, σταθμίζονται οι ηθικές αντιδράσεις που δημιουργούνται από τις ανθρώπινες συμπεριφορές. Χαρακτηριστικό δοκίμιο του τόμου αυτού είναι το δοκίμιο «Η περιπέτεια της ειλικρίνειας», όπου ξεκινά το δοκίμιο του με αφορμή το στοχασμό του Καζανόβα για την ειλικρίνεια. Ένα μεγάλο ηθικό προβληματισμό όπως είναι η ειλικρίνεια προσπαθεί να ανιχνεύσει το πραγματικό νόημα του αν η ειλικρίνεια είναι τελικά πονηρή ή υποκριτική. Μετά από πολλές πολύπλευρες και σε βάθος αναλύσεις ο Στασινόπουλος σε αυτό το μεγάλο ηθικό πρόβλημα καταλήγει στο ότι υπάρχουν άνθρωποι «υποκριτικά ειλικρινείς» καθώς δεν τους νοιάζει να βρουν την αλήθεια και δεν καταβάλλουν την προσπάθεια για να βρουν το σωστό και το αληθινό μέσα στη συνειδήσή τους. Ο λόγος που αποφεύγουν την αναζήτηση της πραγματικής αλήθειας είναι η ραθυμία που τους χαρακτηρίζει. Με το δοκίμιο αυτό ο Στασινόπουλος θεωρήθηκε ένας έξοχος ηθικολόγος δοκιμογράφος.

Ένα άλλο σημαντικό δοκίμιο στον πρώτο τόμο που εξέδωσε είναι «Η Παραβολή του Ασώτου και οι παραλλαγές της στη Λογοτεχνία» που εδώ προσπαθεί ο συγγραφέας σφαιρικά να διευρύνει το νόημα της ευαγγελικής παραβολής. Ο Στασινόπουλος αναφέρεται στον Άσωτο που με τη λίγη πίστη που τον διέκρινε περιπλανήθηκε στους δρόμους της αμφιβολίας και της αμφισβήτησης. Ο συγγραφέας μάλλον έγραψε το δοκίμιο αυτό για να το αντιπαραβάλλει με τη νουβέλα «Η Επιστροφή του Ασώτου» του Αντρέ Ζίντ την οποία ο ίδιος είχε μεταφράσει με αριστοτεχνικό τρόπο και την είχε δημοσιεύσει το 1930 στη Νέα Εστία. Τα πρόσωπα στη νουβέλα που μετέφρασε ο Στασινόπουλος είναι διαποτισμένα από σκεπτικισμό και αμφιβολία. Ο άσωτος γιός δεν επιστρέφει ειλικρινά μετανιωμένος αλλά εξακολουθεί να είναι ίδιος με πριν. Δεν είναι ο ψυχικά συντετριμμένος και πλημμυρισμένος από ταπείνωση όπως ο άσωτος γιός του Ευαγγελίου. Ο άσωτος περιγράφεται κατά τον Ζίντ τη στιγμή της αμφιβολίας του και του εσωτερικού αγώνα του που μάλλον δεν θα τελειώσει ποτέ καθώς η αμφιβολία σε πολλούς ανθρώπους διαρκεί όσο και η ζωή τους. Το δοκίμιο του Στασινόπουλου αναμφισβήτητα δεν είναι μόνο ηθολογικό αλλά και άριστα φιλολογικό δοκίμιο. Ο συγγραφέας αναφέρει την άποψη του και τον προβληματισμό του απέναντι στη νουβέλα του Ζίντ καθώς θεωρεί ότι ο καθένας έχει την επιλογή αν επιθυμεί να βρει την αλήθεια η οποία θα γεμίσει το κενό της ζωής του. Οι σκεπτικοί όπως ο Ζίντ είναι αναποφάσιστοι και αναβάλλουν

την αναζήτηση της, αφού κάθε φορά που ξεκινούν το ταξίδι αυτό της αναζήτησης κάθε φορά φτάνουν στο ίδιο σημείο.

Ο πρώτος τόμος των δοκιμίων με τίτλο η «Σκέψη και Ζωή» συμπληρώνεται με δυο επιστημονικά δοκίμια όπως «Η συνάντηση των Τριών Μεγάλων» και «Το σπίτι όπου έζησε ο Μοντεσκιέ». Ακόμη, στο τέλος του τόμου περιέχεται ένα έξοχο ιστορικό μυθιστόρημα με τον τίτλο η «Δίκη» και μερικά καλογραμμένα αν και σύντομα επί το πλείστον φιλολογικά δοκίμια. Ποικίλα είναι τα θέματα των δοκιμίων αυτών. Τα χρονικά της κατοχής, η γενική και η ειδική μόρφωση, οι στοχασμοί ως λογοτεχνικό είδος, το ποιητικό στοιχείο στη Βίβλο και στον Όμηρο και άλλα. Παράλληλα, εκτός από τα φιλολογικά, ιστορικά και επιστημονικά δοκίμια, δεν θα μπορούσαν να λείπουν και τα δοκίμια κριτικής. Τα θέματα που προσεγγίζονται εδώ είναι η παρουσίαση και η τοποθέτηση του «Οδοιπορικού» του Σατωμπριάν, η ποίηση του Τέλλου Άγρα, η ανίχνευση των έργων επιστημονικής φαντασίας και η τοποθέτηση του έργου του Ιούλιου Βέρν, το αρχαίο πνεύμα του Πορφύρα, η επίδραση και η αναγνώριση του έργου του Γρ. Ξενόπουλου, η στοχαστική ανάλυση των «Χειρογράφων της Μοναξιάς του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, η ποίηση του Κ. Χατζόπουλου, ένας χαρακτηρισμός του Καβάφη με μετακαβαφικές σκέψεις, ένας χαρακτηρισμός του αδικοχαμένου ποιητή Γ. Κοτζιούλα, το πνευματικό μανιφέστο του Φρ. Ζάμ είναι κάποια από τα κριτικά δοκίμια του που αναδεικνύουν την κριτική οξυδέρκεια του και την παρατηρητικότητά του. Ειδικότερα, στο δοκίμιο για το πνευματικό μανιφέστο του Φρ. Ζάμ ο Στασινόπουλος εκφράζει πολλές ώριμες σκέψεις του, όπως ότι ο λόγος που οι νέοι νομίζουν ότι αποφεύγουν τον πόνο είναι επιφανειακός και κρύβει ενδόμυχα άλλους λόγους⁷⁸.

Στο δεύτερο βιβλίο του με τίτλο «Το Πινάκιον της Φακής και ο Νόμος των Λύκων» που το εξέδωσε το 1973, παρατηρείται να υπάρχει ομοιογένεια στα θέματα που έχουν επιλεγεί και γι' αυτό άλλωστε απουσιάζουν τα φιλολογικά δοκίμια. Τα θέματα του βιβλίου αυτού περιστρέφονται γύρω από τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Ειδικότερα, τα θέματα που διαπραγματεύεται είναι της δικαιοσύνης, της συνειδήσεως, της ελευθερίας και το σεβασμό των νόμων τα οποία τα χειρίζεται με μια σπάνια εμβάθυνση ως δοκιμιογράφος ηθολόγος. Επίσης, ο Στασινόπουλος εκθέτει τα θέματα του πολλές φορές από το χώρο είτε της αρχαίας είτε της σύγχρονης ιστορίας. Όμως, τα δοκίμια του δεν χαρακτηρίζονται ως ιστορικά καθώς η

⁷⁸ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 70-72

προτεραιότητα τους δεν είναι να παρουσιαστεί και να σχολιαστεί ένα ιστορικό γεγονός, αλλά να μελετηθεί και να εμβαθύνει γύρω από το ανθρώπινο περιστατικό. Ο άνθρωπος είναι το επίκεντρο του και ο στόχος του. Ο συγγραφέας σε αυτόν τον τόμο είναι που έχει επιστρέψει στη δικαστική του θητεία μετά τον απότομο και βίαιο τερματισμό της, επανέρχεται πάνοπλος με περίσσιες προσωπικές εμπειρίες. Σε αυτόν τον τόμο εξέχουσα θέση λαμβάνουν οι έννοιες όπως δικαιοσύνη, ελευθερία, αλήθεια, νόμος, ηθική και δημοκρατία. Σε σχέση με τον προηγούμενο τόμο των δοκιμίων του, σ' αυτό ο Στασινόπουλος ασχολείται με σύγχρονους και καινούσιους προβληματισμούς, που έχουν ως στόχο να αναδείξουν τις σημερινές καταστάσεις και τα σύγχρονα προβλήματα⁷⁹. Ο συγγραφέας με στρωτή γλώσσα, καθαρή σκέψη και προπάντων συγκίνηση και στοργή στον άνθρωπο, ιδιαίτερα στους νέους, και στα σύγχρονα δραματικά προβλήματά τους.

Το δεύτερο βιβλίο των δοκιμίων του με τον τίτλο «Το Πινάκιον της Φακής και ο Νόμος των Λύκων» χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο έχει τον τίτλο «Ο νόμος των λύκων» και φέρει ως πρώτο δοκίμιο του το δοκίμιο με τίτλο «Η Αξία και η Τύχη». Το δοκίμιο αυτό πραγματεύεται ότι η αξία και οι ικανότητες φέρνουν την επιτυχία στη ζωή. Όμως πολλές φορές συμβαίνει και το αντίθετο, καθώς ο Στασινόπουλος στοχάζεται ότι συναντάει κανείς ανάξιους να γεύονται μεγάλες επιτυχίες χωρίς όμως να έχουν τις κατάλληλες ικανότητες. Τα επόμενα δύο δοκίμια είναι «Η περιπέτεια της ειλικρίνειας» και η «Υπερηφάνεια και συγγνώμη, η ο στρατηγός και ο στρατιώτης».

Το τέταρτο δοκίμιο που ακολουθεί φέρει τον τίτλο ολόκληρου του τόμου καθώς έχει τον τίτλο «Το Πινάκιον της Φακής και ο Νόμος των Λύκων» και εξετάζει σφαιρικά έναν μεγάλο προβληματισμό. Το δοκίμιο αυτό ξεκινάει με την αφήγηση της Βίβλου με τον Ιακώβ, τον Ησαΰ και τον Κάιν και έχει στραμμένο το βλέμμα του στην αιώνια ανθρώπινη μοίρα η οποία άρχισε να διαμορφώνεται με μια συγκεκριμένη συμπεριφορά και να καταλήγει πάλι στο ίδιο ακριβώς σημείο. Υπάρχει σύμφωνα με τον συγγραφέα ένας φαύλος κύκλος που οδηγεί πάντα στο ίδιο σημείο τους πρωταγωνιστές στη βία. Αρχικά, ο Κάιν σκοτώνει τον αδελφό του. Έπειτα ο Ιακώβ, τη στιγμή που βρίσκει αδύναμο τον αδελφό του τον Ησαΰ και χρειάζεται για να σωθεί να φάει τον χυλό από τις φακές, τον εκμεταλλεύεται ζητώντας του τα πρωτόκια του. Εκείνη την εποχή ένας ήταν ο αρχηγός του σπιτιού κι αυτός ήταν ο πρωτότοκος

⁷⁹ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 73-74

γιός πάντα. Για τον Ιακώβ ήταν πολύ σημαντικό να έχει αυτός τα πρωτοτόκια και είχε τυφλωθεί από τη ζήλια. Ο Ησαύ τον αναγνώρισε ως πρωτότοκο χωρίς να το γνωρίζει ο τυφλός πατέρας τους Ισαάκ. Στη συνέχεια ο Ιακώβ ξεγέλασε τον πατέρα του με τη βοήθεια φυσικά της μητέρας του, της Ρεβέκκας και πήρε και επίσημα την πολύτιμη ευλογία του ορίζοντας τον ο Ισαάκ ως πρωτότοκο γιό. Ο Ησαύ μόλις κατάλαβε την αδικία που έγινε εις βάρος του θύμωσε και αποφάσισε να σκοτώσει τον αδελφό του. Βέβαια η μητέρα τους το κατάλαβε και γι' αυτό έστειλε μακριά τον Ιακώβ⁸⁰.

Στο δεύτερο κεφάλαιο του τόμου με τίτλο «Το Πινάκιον της Φακής και ο Νόμος των Λύκων» φέρει τον τίτλο «Πας ος μη μάθη δικαιοσύνην επί της γης, αλήθειαν ου μη ποιήση» και σε αυτό το κεφάλαιο περιέχονται τρία συγκλονιστικά δοκίμια του. Στα δοκίμια αυτά ο Στασινόπουλος προβληματίζεται πάνω στο θέμα της δικαστικής συνείδησης και στο ότι ο δικαστής μπορεί πολλές φορές να βρεθεί αντιμέτωπος με διλήμματα που θα τον ταλανίζουν. Στην περίπτωση του χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε τον Ιούνιο του 1969 οι πιέσεις που δέχτηκε για την απόφαση του ως Πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας για την προσφυγή των απολυμένων δικαστών. Στο πρώτο δοκίμιο του δεύτερου τόμου του, που φέρει τον τίτλο «Μια ιστορική δίκη στο Γερμανοκρατούμενο Παρίσι» περιγράφεται μια δικαστική περίπτωση στο κατεχόμενο από τους Γερμανούς Παρίσι το 1941. Τότε η κυβέρνηση του Βισύ είχε προαποφασίσει την καταδίκη σε θάνατο αθώων εξαιτίας της δολοφονίας ενός δόκιμου αξιωματικού του ναυτικού. Η τραγική απόφαση αυτή ήταν για να ικανοποιηθούν οι Γερμανοί. Όμως, ένας δικαστής δεν ψήφισε την καταδίκη σε θάνατο αθώων ανθρώπων και μειοψήφησε. Αυτός ο ένας δικαστής έδειξε στο δοκίμιο του ότι η δικαστική συνείδηση ήταν πιο ισχυρή από την ανάγκη ικανοποίησης των Γερμανών.

Το επόμενο δοκίμιο του τόμου αυτού ήταν «Ο Πόντιος Πιλάτος και η Δικαστική του συνείδηση». Στο δοκίμιο αυτό περιγράφεται η δίκη του Ιησού και η τραγική περίπτωση του Πόντιου Πιλάτου. Ο δικαστής αυτός δεν ήθελε να είναι υπεύθυνος για την εκτέλεση του Ιησού, αντιθέτως συναινεί να τιμωρηθεί με θανατική ποινή μόνο όταν το πλήθος των Ιουδαίων αποφασίζει να αναλάβει την ευθύνη μιας τέτοιας σκληρής απόφασης. Το τρίτο δοκίμιο και το τελευταίο του δεύτερου κεφαλαίου του δεύτερου τόμου των δοκιμίων του Στασινόπουλου έχει τον τίτλο «Η

⁸⁰ Μ. Στασινόπουλος, *Το Πινάκιον της Φακής και ο Νόμος των Λύκων, Δοκίμια για τη συμπεριφορά των ανθρώπων*, Αθήνα 1973, σ. 72-91

Δικαιοσύνη και η Ισότης». Ο συγγραφέας σε αυτό το κεφάλαιο θίγει μερικά σημαντικά θέματα, όπως είναι η δικαστική συνείδηση, η ηθική δεοντολογία και η ψυχική δοκιμασία του ανθρώπου όταν ελέγχεται από τη συνείδησή του.

Στη συνέχεια στο τρίτο κεφάλαιο με τίτλο «Διάλογοι» του βιβλίου του «Το Πινάκιον της Φακής και ο Νόμος των Λύκων» περιέχει τέσσερις διαλόγους σε διαλογική μορφή που αποδεικνύουν τις διαλεκτικές ικανότητες του συγγραφέα. Ο πρώτος διάλογος που ανοίγει αυτό το κεφάλαιο είναι ο «Βρούτος και Ποπίλιος Λαένας, η νομιμότητα και η ηθική» και μελετά τις σχέσεις της πολιτικής, του νόμου και της νομιμότητας με την ηθική. Ο Στασινόπουλος βάζει τον Βρούτο να αναφέρει ότι σε ορισμένες περιστάσεις ο νόμος γίνεται ένα κομμάτι από πάπυρο δίχως καμία ηθική αξία και όταν φτάνει σε αυτό το σημείο ο νόμος τότε δεν υπάρχει μεγαλύτερη ζημιά για την πόλη του την Ρώμη. Όλοι πρέπει να τηρούμε και να σεβόμαστε τους νόμους αλλιώς δεν υπάρχει καμία αξία.

Ο δεύτερος διάλογος που ακολουθεί είναι «Η Λέσχη των απαγορευμένων βιβλίων». Στο δοκίμιο αυτό επιχειρείται ένας έξυπνος διάλογος ανάμεσα στα βιβλία μιας μεγάλης μεσαιωνικής βιβλιοθήκης. Η εποχή που εξετάζει ο συγγραφέας είναι όταν τα βιβλία καίγονταν για τις ιδέες που μεταλαμπάδευαν στους αναγνώστες τους ή περιλαμβάνονταν στον περίφημο «Ιντεξ» της Καθολικής Εκκλησίας. Ανάμεσα στα κείμενα που έχουν διαλογική μορφή περιλαμβάνεται και το μικρό δοκίμιο του Λα Μποεσί με τίτλο «Εκούσια Δουλεία» που αναφέρεται στα τυραννικά καθεστώτα.

Ο τρίτος διάλογος που έχει το κεφάλαιο «Διάλογοι» είναι «Πόντιος Πιλάτος, ο φίλος του Καίσαρος», όπου εδώ επανέρχεται στο θέμα της διερεύνησης της δικαστικής συνείδησης του Πιλάτου κατά τη δίκη του Ιησού. Σε αυτόν τον διάλογο η συνείδηση του Πιλάτου τον ελέγχει διότι ο ίδιος στάθηκε αδύνατος να επιβάλει την απαλλαγή του Χριστού καθώς μέσα του πίστευε βαθύτατα ότι ήταν αθώος. Ο έξοχος διάλογος αυτός απαρτίζεται από τέσσερις σκηνές. Στις δύο πρώτες σκηνές ο Πιλάτος ελέγχεται για τον τρόπο με τον οποίο διεξήγαγε τη δίκη, για την επιγραφή που τοποθέτησε πάνω στο Σταυρό και επειδή διακήρυξε ότι ο Ιησούς είναι αθώος. Στην τρίτη σκηνή ο συγγραφέας εκμεταλλεύεται έντεχνα το σχετικό θρύλο που ήθελε τον Πιλάτο μετά τη Σταύρωση να πέφτει και να πνίγεται σε μια λίμνη που βρίσκεται κοντά στη Λουκέρνη της Ελβετίας. Εκεί στην Ελβετία είχε πάει για να διώξει μάταια τελικά τις τύψεις του, επειδή δεν μπορούσε άλλο να βγάλει από το νου του τα αθώα μάτια του Ιησού. Επίσης, τον κυνηγούσε παντού η βαριά σκιά του Σταυρού που του

έκρυβε διαρκώς τον ήλιο και του έκοβε την αναπνοή του. Εδώ με δεξιοτεχνία ο συγγραφέας εκμεταλλεύεται αυτόν τον παλιό μύθο, ώστε να εξηγήσει τον λόγο που το βουνό που βρίσκεται πάνω από τη λίμνη της Λουκέρνης έχει πάρει το όνομα του Πιλάτου. Ο διάλογος του προσδίδει στο ύφος δραματικότητα και ζωντάνια⁸¹.

Ο τέταρτος και τελευταίος διάλογος του κεφαλαίου αυτού έχει τον τίτλο «Θεόφιλος Καΐρης και Ηλίας Τανταλίδης. Συντήρηση και αυτοκαταστροφή». Ο διάλογος αυτός είναι ανάμεσα στον σοφό φιλόσοφο και τον αιρετικό κληρικό Θεόφιλο Καΐρη και τον τυφλό ποιητή Ηλία Τανταλίδη. Ο τελευταίος προσπαθεί να φέρει τον παλιό του φίλο στο δρόμο της σωφροσύνης. Ο Θεόφιλος Καΐρης από την άλλη θέλει να ακολουθήσει τον σωστό δρόμο αλλά όμως δεν τον ακολουθεί διότι είναι από τους ανθρώπους που δεν αλλάζουν εύκολα την πορεία τους.

Το τελευταίο κεφάλαιο του τόμου αυτού είναι «Μάρτυς σε μια μονομαχία, - και άλλα». Το πρώτο δοκίμιο έχει τον τίτλο «Οι Γερμανοί μπήκαν στο Παρίσι». Σε αυτό το δοκίμιο αριστοτεχνικά ο Στασινόπουλος διατυπώνει ένα περιστατικό, το οποίο του δίνει την αφορμή να στοχαστεί πάνω στο πρόβλημα της μοναξιάς του ανθρώπου που μένει πάντα μακρινός και ξένος σε μια έρημη οικουμένη⁸². Δεύτερο δοκίμιο είναι «Η τυφλή της Αριζόνας», το επόμενο είναι η «Μάρτυς σε μια Μονομαχία» και το τελευταίο δοκίμιο του κεφαλαίου αυτού είναι «Η Αυτής Μεγαλειότης, η Γραφειοκρατία». Τα δυο τελευταία δοκίμια είναι πολύ έξυπνα και απολαυστικά. Πιο αναλυτικά, το δοκίμιο η «Μάρτυς σε μια Μονομαχία» μελετά τη μονομαχία ανάμεσα σε δυο έξοχα πνεύματα της προεπαναστατικής Γαλλίας, τον απαισιόδοξο και γκρινιάρη Λαροσφουκώ και τον ευαίσθητο και αισιόδοξο ανθρωπιστή Βωβενάργκ. Η συζήτηση αυτών των δύο αποτελεί ουσιαστικά μια μονομαχία στοχασμών και ιδεών πάνω σε διάφορα ενδιαφέροντα θέματα ανθρώπινης συμπεριφοράς όπως η μετριοφροσύνη, η ψυχική αντοχή, η ψευδομετριοφροσύνη, η φιλοδοξία, η αδυναμία, η δύναμη κι άλλα παρόμοια ζητήματα. Το τελευταίο δοκίμιο που κλείνει ο Στασινόπουλος τον τόμο του αυτό είναι η «Γραφειοκρατία και αριθμός πρωτοκόλλου» όπου γίνεται αναφορά στη μάστιγα της γραφειοκρατίας καθώς ταλανίζει πολύ τους πολίτες. Εδώ ο Στασινόπουλος περιγράφει ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της γραφειοκρατίας, τον αριθμό πρωτοκόλλου παραλληλίζοντας το με τη μια από τις δυο μυλόπετρες που συνέθλιψαν τον λοχαγό του.

⁸¹ Μ. Στασινόπουλος, *ό. π.*, σ. 149-162

Ο τρίτος τόμος των δοκιμίων του φέρει τον τίτλο «Με ψήφους τρεις εναντίον δύο» που εξέδωσε το 1977, και τα δοκίμια που περιλαμβάνει διαπραγματεύονται τον άνθρωπο και τις έννοιες όπως την ελευθερία, τη δικαιοσύνη, τη δημοκρατία αλλά αυτή τη φορά με διαφορετική οπτική γωνία. Συγκεκριμένα τα θέματα που τον προβληματίζουν και τον κάνουν να βρίσκεται σε μια διαρκή εγρήγορση είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα, η δημοκρατία και ο έλεγχος της, η εκούσια δουλειά, η πολυνομία, η γραφειοκρατία και η πνευματική δημιουργία. Τα δοκίμια που ξεχωρίζουν είναι αυτό που αναφέρεται στον λοχαγό του Κέπενικ που ήταν ένας παράξενος σφετεριστής της εξουσίας και στην άδεια καρέκλα που συμβολίζει την άγρυπνη και διαρκώς την ελέγχουσα συνείδηση. Ένα δοκίμιο που ξεφεύγει από το γενικότερο κλίμα σε σχέση με τα άλλα του τόμου είναι το δοκίμιο «Γραφής τρόπου» όπου ο συγγραφέας στοχάζεται τα θέματα όπως η μίμηση, η φιλοδοξία και η δημιουργία.

Το 1982 έκδωσε δοκίμια που αφορούσαν την κοινωνία, την πολιτική και την τέχνη με τίτλο « Μηνύματα από τις δύο όχθες». Το βιβλίο του αυτό το ξεκινά με μια φράση του Πλάτωνα από την Πολιτεία του όπου αναφέρει ότι τα πάντα μπορεί να χάσει κάποιος και να διασωθεί αλλά όταν χάσει την δικαιοσύνη του τότε δεν μπορεί να σωθεί. Ο Μ. Στασινόπουλος στο έργο του αυτό αναφέρει ότι η εποχή του κλυδωνίζεται ανάμεσα σε ρεύματα βίαια και αντιφατικά⁸³. Τα δοκίμια αυτά είναι γραμμένα όταν ο ίδιος πια είχε την πείρα στο δικαστικό λειτούργημα, στην πολιτική και την τέχνη καθώς πια ήταν ενσωματωμένα στην προσωπικότητά του.

Το 1976 ο Μιχαήλ Στασινόπουλος εξέδωσε ένα μυθιστόρημα αν και το βιβλίο αυτό θα μπορούσε να πει κανείς ότι είναι ατυχής ο όρος μυθιστόρημα καθώς με την τεχνική σημασία του όρου, δεν συναντιέται στο έργο αυτό η αναγκαία δράση και δεν ξετυλίγονται οι καθημερινές πράξεις των ηρώων που παρατηρείται σε κάθε μυθιστόρημα, αντιθέτως φαίνεται να πρωταγωνιστούν περισσότερο οι ιδέες και όχι τα πρόσωπα του μυθιστορήματος. Η γραφή του συγγραφέα έχει δοκιμιογραφικό χαρακτήρα και ο ίδιος τονίζει ότι το βιβλίο του είναι ένα «ιστόρημα». Στο προλογικό του σημείωμα ο ίδιος αναφέρει ότι η συγγραφή του βιβλίου έγινε το 1972 και 1973 τότε που οι καιροί ήταν χαλεποί κάτω από το ζυγό του διδακτορικού καθεστώτος. Τα πρόσωπα και τα στοιχεία της ιστορίας που περιγράφει είναι φανταστικά βέβαια όπως

⁸³ Μ. Στασινόπουλος, *Μηνύματα από τις δύο όχθες, δοκίμια για την κοινωνία, την πολιτική και την τέχνη*, Αθήνα 1982, σ. 11

τονίζει ο Στασινόπουλος. Ο τίτλος του μυθιστορήματος είναι η «Δίκη» και περιγράφεται μια αληθινά συνταρακτική υπόθεση που δικάζεται σε μια μεγαλούπολη χωρίς να προσδιορίζεται ποια πόλη είναι, από ένα φανταστικό Παγκόσμιο Δικαστήριο Ανθρώπινων Δικαιωμάτων. Ένας πασίγνωστος δικηγόρος ονόματι Στέφαν Βίλλιτς, έχει αναλάβει την υπεράσπιση της δικτατορικής κυβέρνησης της χώρας του ενώπιον του δικαστηρίου αυτού, σε μια παράξενη υπόθεση εξαφάνισης ενός Εβραίου καταδίκου, του Μπεν Νταβίντ. Όμως, παράλληλα με την εξαφάνιση του καταδίκου και λίγες μέρες πριν ξεκινήσει η προκείμενη δίκη, δικάζονταν η δίκη του συγγραφέα Χανς Κέλλερμαν, ο οποίος ήταν υπήκοος ενός φανταστικού κράτους της Μερανίας. Ο Χανς Κέλλερμαν είχε προσφύγει στο δικαστήριο αυτό για να καταδικάσει ένα διάταγμα από τη χώρα του που του απαγόρευε να δημοσιεύσει τους στοχασμούς και τις σκέψεις του. Η απόφαση αυτή είχε παρθεί από τη Δικαστική Επιτροπή της χώρας του διότι ο ίδιος είχε συνεργαστεί με τον εχθρό κατά τη διάρκεια του πολέμου⁸⁴.

Οι δίκες αυτές θέτουν δύο καίρια ερωτήματα. Το πρώτο αφορά τη στάση που πρέπει να κρατήσει ένας επιστήμονας, γενικότερα ένας πνευματικός άνθρωπος που ασπάζεται τα ιδανικά της ελευθερίας και της δημοκρατίας, όταν πρέπει να υπηρετήσει με τις υπηρεσίες του ένα δικτατορικό και τυραννικό καθεστώς. Και το δεύτερο ερώτημα που τίθεται είναι για το ποια πρέπει να είναι η στάση που πρέπει να κρατήσει μια ελεύθερη πολιτεία μετά την κατάρρευση ενός αυταρχικού και τυραννικού καθεστώτος, καθώς τα μέτρα που θα λάβει θα είναι σημαντικά για τη διαμόρφωση της δημοκρατίας. Στο πρώτο ερώτημα ο συγγραφέας θεωρεί ότι η στάση που πρέπει να κρατήσει ένας πνευματικός άνθρωπος απέναντι στο τυραννικό καθεστώς είναι κατηγορηματικά αρνητική, άλλωστε κι ο ίδιος με βάση την πεποίθηση αυτή έπραξε ανάλογα στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Στο δεύτερο ερώτημα ο Μ. Στασινόπουλος αναφέρει ότι οι νόμοι θα διαμορφώσουν τη στάση της πολιτείας όπως και οι γενικές αρχές του δικαίου θα διαμορφώσουν το αίσθημα περί δικαίου. Ακόμη, η στάση που πρέπει να κρατήσει μια ελεύθερη πολιτεία μετά την κατάρρευση ενός αυταρχικού και τυραννικού καθεστώτος αποτελεί η αδέκαστη δικαιοσύνη που βρίσκεται μακριά από κάθε ιδέα του φανατισμού και της εκδίκησης. Ειδικότερα, ο Μ. Στασινόπουλος στο μυθιστόρημα του με δοκιμακό χαρακτήρα αναφέρεται στην ιδέα του πνευματικού θανάτου, η οποία δεν πρέπει να υφίσταται σε

⁸⁴ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 79-80

κάθε δημοκρατική πολιτεία, για παράδειγμα η ποινή που επιβλήθηκε από το κράτος της Μερανίας στον Κέλλερμαν καθώς του απαγόρευσε να δημοσιεύσει τους στοχασμούς του και να συμμετέχει στην πολιτική ζωή του τόπου του.

Ο Μ. Στασινόπουλος έγραψε εκτός από τα αξιόλογα δοκίμια και το μυθιστόρημα του ή καλύτερα το ιστορήμα του όπως αναφέρει κι ο ίδιος, και μεταφράσεις που δημοσίευσε στη Νέα Εστία. Οι μεταφράσεις αυτές είναι από τα ενδιαφέροντα έργα του Λουκιανού τη «Μύγα» το 1928 και το «Δίς κατηγορούμενος ή Δικαστήρια» το 1933⁸⁵.

4.3. Ιστοριογραφία

Ο Μ. Στασινόπουλος δεν θα μπορούσε να μην ασχοληθεί και με την ιστοριογραφία, αν και βέβαια τα ιστορικά βιβλία που συνέγραψε δεν είναι πολλά, αλλά τον κατατάσσουν σε σημαντική θέση στη νεοελληνική ιστοριογραφία. Τα βιβλία τα ιστορικά του αποτελούν αποτέλεσμα συστηματικής και μεθοδικής έρευνας καθώς είναι καλοζυγισμένα και απολύτως τεκμηριωμένα. Όσα πρόσωπα και γεγονότα τον μαγνήτισαν, έδειξε το ενδιαφέρον του και ασχολήθηκε με αυτά.

Ο Μ. Στασινόπουλος στον χώρο της ιστοριογραφίας συστήθηκε στο κοινό του με το επιβλητικό βιβλίο του «Μορφές από τον Τέταρτον Αιώνα μ.Χ.». Το 1978 δημοσίευσε αυτό τον τόμο με όλες τις ιστορικές μελέτες που είχε κατά καιρούς δημοσιεύσει σε διάφορα επιστημονικά ή λογοτεχνικά περιοδικά ή σε χωριστά μικρότερα βιβλία. Στο βιβλίο αυτό ο συγγραφέας επιχειρεί να σκιαγραφήσει και να αναλύσει σε βάθος την προσωπικότητα δύο σημαντικών προσωπικοτήτων του χριστιανισμού, τον Μέγα Βασίλειο και τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό. Το βιβλίο αυτό χαρακτηρίστηκε ως ύμνος στην ελευθερία και την αξιοπρέπεια⁸⁶.

Στον πρόλογο του βιβλίου του τονίζεται ότι η μοναδική επιθυμία του για τη συγγραφή του βιβλίου αυτού ήταν να μεταφράσει στη δημοτική τον περίφημο λόγο του Μεγάλου Βασιλείου ώστε οι νέοι να έρθουν πιο κοντά στον λόγο των Ιεραρχών. Ο Μ. Στασινόπουλος όμως δεν περιορίστηκε μόνο στην παρουσίαση της προσωπικότητας των δύο αυτών Ιεραρχών αλλά ήθελε να δώσει στο κείμενο του μια σφαιρική σε βάθος και πλάτος πιστή απεικόνιση της εποχής τους. Ο Τέταρτος αιώνας

⁸⁵ Γ.Δ. Κούβελας, *ό. π.*, σ. 15

⁸⁶ Γ.Δ. Κούβελας, *ό. π.*, σ. 18

μ.Χ. που έζησαν οι προσωπικότητες αυτές και διέπρεψαν αποτελεί έναν αληθινά μεγάλο και δημιουργικό αιώνα των Χριστιανικών Ελληνικών Γραμμάτων. Το βιβλίο του αρχίζει με μια εισαγωγή συμπυκνωμένη ιστορική αλλά με πιστή σκιαγράφηση του Ρωμαϊκού κόσμου. Τα τρία πρώτα τμήματα που απαρτίζουν το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου είναι «Η Pax Romana», «Ο θρησκευτικός Συγκρητισμός» και «Ο Εξανθρωπισμός των Θρησκειών». Τα επόμενα τμήματα του έργου του θα είναι «Παγκόσμια Προσδοκία» και «τα πάντα Καινά». Τα τμήματα αυτά του βιβλίου του θέλουν να αναδείξουν ότι το χριστιανικό μήνυμα είναι αναγκαίο στο ιστορικό και ιδεολογικό γίγνεσθαι της εποχής.

Ο Μ. Στασινόπουλος δεν θα περιοριστεί στο βιβλίο του αυτό να σκιαγραφήσει τη μεγάλη μορφή του Μ. Βασιλείου που συνέγραψε τον περίφημο λόγο προς τους νέους, αλλά θα προσπαθήσει να παρουσιάσει μέσα από αυτό και τον άλλο σημαντικό Ιεράρχη τον Γρηγόριο τον Θεολόγο. Οι Ιεράρχες αυτοί, όπως είναι γνωστό, είχαν στενές σχέσεις μεταξύ τους και τους συνέδεε φιλία καθότι ο Γρηγόριος ο Θεολόγος μεσολάβησε να επιστρέψει ο Μέγας Βασίλειος στην Καισαρεία και βοήθησε ώστε ο τελευταίος να χειροτονηθεί επίσκοπος στην Καισαρεία. Ο συγγραφέας αρχίζει το βιβλίο του με τη βιογραφία του Μεγάλου Βασιλείου και τον λόγο του προς τους νέους και με αφορμή αυτό συνεχίζει σκιαγραφώντας τη μορφή και το έργο του Γρηγόριου Ναζιανζηνού. Ο Μ. Στασινόπουλος, όπως ο μεγάλος βιογράφος της αρχαιότητας ο Πλούταρχος που σύγκρινε τις βιογραφίες διασήμων Ρωμαίων και Ελλήνων στο έργο του «Παράλληλοι Βίοι», έτσι κι αυτός παραλληλίζει και συγκρίνει τον Βασίλειο με τον Γρηγόριο ώστε να παρουσιάσει ουσιαστικά τις δύο αυτές σημαντικές προσωπικότητες του Τέταρτου χριστιανικού αιώνα.

Ο Μ. Στασινόπουλος ήταν ο κατάλληλος να καταπιαστεί και να γράψει για ένα τόσο σημαντικό θέμα αφενός γιατί είχε την απαιτούμενη προπαιδεία και αφετέρου διέθετε όλες τις προδιαγραφές για να χειριστεί αυτό το θέμα. Το βιβλίο που δημοσίευσε το 1978 φέρει τον τίτλο «Σελίδες από την Πολιτική Ιστορία του Νεώτερου Ελληνισμού». Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του, ο συγγραφέας έχοντας μελετήσει το Ρωμαϊκό Δίκαιο, παρουσίασε τον ιστορικό περίγυρο της εποχής με τίτλο «Προχριστιανικός Κόσμος». Στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου του με τίτλο «Οι αντίπαλες δυνάμεις» επιχειρεί ο συγγραφέας μian εμπειρισταωμένη ανάλυση των δυνάμεων που αντιμάχονταν την εξέλιξη του Χριστιανισμού στα πρώτα βήματα του. Για παράδειγμα, οι δυνάμεις που αντιτάχθηκαν ήταν ο Ιουδαϊσμός που ήταν από

αιώνες μια εδραιωμένη και κατεστημένη θρησκεία, οι οργανωμένοι διωγμοί που πραγματοποιούνταν από το Ρωμαϊκό Κράτος στους χριστιανούς και τέλος ο Ελληνισμός με τη φιλοσοφία του και την ειδωλολατρία του. Οι τρεις αυτές δυνάμεις αντιτάχθηκαν αλλά ο χριστιανισμός μπόρεσε να ορθώσει ανάστημα καθώς ανταποκρινόταν στα ευρύτατα λαϊκά στρώματα που δεν μπορούσαν με κανέναν τρόπο να ικανοποιηθούν από τη φιλοσοφία. Η φιλοσοφία σύμφωνα με τον Μ. Στασινόπουλο είναι ψυχικό αποκούμπι και προσιτή μόνο για τους λίγους, αντιθέτως οι φτωχοί και απλοί άνθρωποι έχουν την ανάγκη της θρησκείας ως ψυχικό στήριγμα. Η φιλοσοφία εν αντιθέσει με τη θρησκεία περιέχει τη λογική και είναι ψυχρή, ενώ η θρησκεία είναι πιο προσιτή και αποτελεί στήριγμα για τους ανθρώπους⁸⁷.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζει και αναλύει τα κύρια γνωρίσματα του 4^{ου} αιώνα προκειμένου να εξηγήσει τις αιρέσεις και τις φιλοσοφικές θεωρίες τους. Η θρησκεία του χριστιανισμού εδραιώθηκε ως επίσημη θρησκεία του κράτους με αποτέλεσμα να πρέπει να αντιμετωπίσει επιτακτικά τις αιρέσεις αλλά και να στρέψει το βλέμμα της προς την παιδεία καθώς έπρεπε να αντικαταστήσει τώρα τις εδραιωμένες αντιλήψεις, τα ήθη και τα έθιμα των προηγούμενων θρησκειών. Όταν οι διωγμοί κατά των χριστιανών σταμάτησαν τότε μόνο μπόρεσε ο χριστιανισμός να ανθίσει και μαζί με αυτόν να αναπτυχθεί η χριστιανική διάνοηση. Μέσα στα πλαίσια αυτά του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. οι δύο μεγάλες προσωπικότητες της εκκλησίας, ο Μέγας Βασίλειος και ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός τοποθετούνται και αναλύονται.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου του φέρει τον τίτλο «Βίοι Παράλληλοι» όπου στην αρχή παρουσιάζεται η ζωή και το έργο αρχικά του Βασιλείου και στη συνέχεια του Γρηγορίου. Η περιγραφή είναι εμπεριστατωμένη ώστε να αρχίζει η αφήγηση του από την καταγωγή και τις σπουδές τους στη «Σχολή των Αθηνών» και να συνεχίσει με το επισκοπικό αξίωμα του Βασιλείου και το πατριαρχικό αξίωμα του Γρηγορίου. Από τη μια μεριά ο Βασίλειος είναι ξεχωριστός για την έντονη κοινωνική του δράση η οποία τον εξύψωσε σε έναν αληθινό χριστιανό κοινωνιστή και από την άλλη μεριά ο Γρηγόριος αναδείχθηκε σε έναν γνήσιο λυρικό ποιητή.

Το επόμενο βιβλίο του είναι «Σελίδες από την Πολιτική Ιστορία του Νεώτερου Ελληνισμού» το οποίο περιλαμβάνει μελέτες από την ιστορία της Ελλάδος και κυρίως των μετεπαναστατικών χρόνων. Το βιβλίο αυτό έχει έξι μεγάλες μελέτες, η πρώτη είναι «Η πολιτική περιπέτεια του Μαυροκορδάτου του 1841» που γίνεται

---

⁸⁷ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 85-89

αναφορά στην προσπάθεια του Α. Μαυροκορδάτου να πετύχει την παραχώρηση Συντάγματος από τον Όθωνα.

Στη δεύτερη μεγάλη μελέτη του ο Στασινόπουλος, μη μπορώντας να λησμονήσει τη θητεία του ως Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας, συγγράφει τη μελέτη με θέμα «Το Συμβούλιο της Επικρατείας και η Επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843». Στη μελέτη του αυτή έχει ως στόχο να διευκρινίσει τι ακριβώς ήταν το Συμβούλιο Επικρατείας την εποχή εκείνη και να δείξει πόσο συνέβαλε στην επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου η οποία οδήγησε στο πρώτο μεταπελευθερωτικό Σύνταγμα. Η τρίτη του μελέτη είναι «Δικαστής και Πολιτικός» όπου γίνεται αναφορά στον Χριστόδουλο Κλονάρη ο οποίος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα μετεπαναστατικά χρόνια καθώς ο ίδιος βοήθησε μέγιστα στη σύνταξη του φιλελεύθερου Συντάγματος της Τροιζήνας το 1827. Η επόμενη μελέτη του φέρει τον τίτλο «Χρονικό της Ανωτάτης Παιδείας» όπου γίνεται αναφορά στα πρώτα βήματα της Ανωτάτης Παιδείας μετά την απελευθέρωση. Άλλη μελέτη είναι «Το Πανεπιστήμιο και η επαναστατική κίνηση – Μια προφητεία του Θ. Κολοκοτρώνη» όπου ο Μ. Στασινόπουλος διατυπώνει τη θέση του Κολοκοτρώνη ότι το Πανεπιστήμιο Αθηνών θα επιδράσει καταλυτικά στην Οθωνική Μοναρχία.

Η τελευταία μελέτη του τόμου του έχει τον τίτλο «Η Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδας και το αρχαίο έμβλημά της» όπου γίνεται αναφορά στον Καταστατικό Νόμο που ψηφίστηκε στις 25 Νοεμβρίου του 1821 στην Εθνοσυνέλευση των Σαλώνων και είχε ως στόχο να ρυθμιστεί η πολιτική οργάνωση του επαναστατημένου κράτους.

Το 1926 ο Μιχαήλ Στασινόπουλος μαζί με τον λογοτέχνη και δημοσιογράφο Αδ. Παπαδήμα παρουσίασαν μια ενδιαφέρουσα έρευνα που αποτυπώθηκε σε δύο τόμους και είχε ως θέμα την Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης. Η έρευνα τους ήταν βαθιά καθώς μελέτησαν πολλά ιστορικά έργα για να συγγράψουν στο τέλος την δική τους ιστορία.

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος εκτός από ιστορικά έργα συνέγραψε και ταξιδιωτικά καθώς οι επαγγελματικές ενασχολήσεις του πολλές φορές τον ανάγκαζαν να ταξιδεύει. Οι περιηγήσεις και τα ταξίδια του σε άλλες χώρες τον οδήγησαν να γράψει κάποια βιβλία σχετικά με αυτά. Το 1949 θα εκδώσει το βιβλίο με τίτλο «Η Χώρα με τις Γαλανές Λίμνες» και θα παρουσιάσει τις εντυπώσεις του από την

Ελβετία⁸⁸. Από αυτή την χώρα ήταν ο μοναδικός από τους νεοέλληνες λογοτέχνες που περιέγραψε τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος επικεντρώθηκε να εξετάσει το σήμερα της Ελβετίας όπως την οργάνωσή της, τον τρόπο ζωής των κατοίκων της και τον φιλειρηνικό λαό της. Αφιέρωσε ένα μικρό κεφάλαιο για την ιστορία της Ελβετίας καθώς η χώρα αυτή θεωρείται ως χώρα χωρίς ιστορία. Όπως ήταν φυσικό ο συγγραφέας δεν θα μπορούσε να μην ασχοληθεί και με τους νόμους και τη δικαιοσύνη της Ελβετίας.

4.4. Παιδική Λογοτεχνία

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος είχε ποικίλη λογοτεχνική δραστηριότητα και ασχολήθηκε και με την παιδική λογοτεχνία. Πώς άλλωστε να μην ασχοληθεί με την παιδική λογοτεχνία, αφού από μικρός είχε ρουφήξει τα τεύχη του περιοδικού της Διάπλασης και ήταν κι ένας από τους κεντρικούς συνεργάτες που έγραφε στο περιοδικό. Βέβαια κι άλλοι λογοτέχνες συνεργάζονταν με το περιοδικό στη νεανική τους ηλικία αλλά εγκατέλειψαν το εγχείρημα να ασχοληθούν με την παιδική λογοτεχνία. Εν αντιθέσει, ο Μ. Στασινόπουλος δεν μπορούσε να μην ασχοληθεί με την παιδική λογοτεχνία καθώς ο ίδιος αφενός ήθελε να συμβουλευεί τα παιδιά και αφετέρου μέσα από την αλληλεπίδραση αυτή ήθελε να διδαχτεί κοντά τους από τα όνειρα και τους προβληματισμούς που είχαν. Η ψυχή των παιδιών γι αυτόν ήταν το επίκεντρο του. Η ποιητική του συλλογή Αρμονία που την δημοσίευσε το 1956 περιλαμβάνει ποιήματα απλά και μουσικά που μπορεί να τα διαβάσει ευχάριστα είτε κάποιος ενήλικας είτε κάποιο παιδί. Τα ποιήματα του είναι ευκολοδιάβαστα, με απαλούς ρυθμούς και ευρηματικές ομοιοκαταληξίες. Επίσης, τα θέματα που διαπραγματεύεται είναι γνωστά των παιδιών και γραμμένα με πολλή σοφία. Τα παιδικά ποιήματα του μπορεί να μην έχουν τις περισσότερες φορές κάποιο άμεσο δίδαγμα αλλά επί το πλείστον έχουν μια τρυφερότητα και πολλή αγάπη για όλα τα πλάσματα του Θεού. Η διδαχή συνήθως είναι έμμεση και διακριτική όπως στα ποιήματα του Αδελφοσύνη και Φλόγα και Καπνός.

Ακόμη, ο Μ. Στασινόπουλος έχει συγγράψει κι ένα όμορφο και βαθιά ψυχολογημένο παιδικό μυθιστόρημα «Η Συντροφιά μας». Επίσης, έχει κάνει πολλές μεταφράσεις εξαιρετων έργων της παγκόσμιας παιδικής λογοτεχνίας. Η άποψη του

---

⁸⁸ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 100

όσον αφορά την παιδική λογοτεχνία ήταν ότι τα παιδιά πρέπει να έρχονται σε επαφή με τον χώρο της λογοτεχνίας και της τέχνης γενικότερα, διότι η παιδική λογοτεχνία προετοιμάζει τα παιδιά για την μετέπειτα πορεία τους όταν μεγαλώσουν. Όταν ένα παιδί διαβάσει ένα λογοτεχνικό κείμενο και δεν μπορέσει να το κατανοήσει, δύσκολα θα ξαναπροσπαθήσει να διαβάσει άλλο. Το παιδί θα πρέπει να διαβάζει έργα προορισμένα για αυτόν και τον ψυχικό του κόσμο. Σύμφωνα με τον Μ. Στασινόπουλο η συγγραφή ενός παιδικού βιβλίου αποτελεί δύσκολο εγχείρημα καθώς θα πρέπει ο συγγραφέας να μπει στον ψυχικό κόσμο του παιδιού.

Ο Μ. Στασινόπουλος ήταν ένας άξιος παιδαγωγός που είχε ως επίκεντρο την ψυχή του παιδιού, ήταν συνειδητή η επιλογή του να ενασχοληθεί με την παιδική λογοτεχνία καθώς ήθελε να διαπλάσει την ψυχή του παιδιού και να του ανοίξει νέους ορίζοντες για την μετέπειτα πορεία του⁸⁹.

---

⁸⁹ Ε. Ν. Μόσχος, *ό. π.*, σ. 111-122

Επίλογος

Η ζωή του Μιχαήλ Στασινόπουλου ήταν συνυφασμένη με τη δικαιοσύνη και την ποίηση. Αυτές τις δύο υψηλές πνευματικές λειτουργίες τις υπηρέτησε στο μάκρος μιας ολόκληρης ζωής. Γι' αυτόν η δικαιοσύνη ήταν η εκπλήρωση του ηθικού και πνευματικού καθήκοντός του, καθώς αποτελούσε πρωταρχική φροντίδα και μέλημά του. Την ποίηση την αγάπησε πραγματικά, καθώς μέσα από αυτήν στοχάστηκε και μπόρεσε να αποκρυσταλλώσει τα συναισθήματά του και τις συγκινήσεις του. Επίσης, εκτός από εξάίρετος ποιητής και δικαστής δεν πρέπει να λησμονείται και η ιδιότητα του ως εξάίρετος πανεπιστημιακός διδάσκαλος. Η ψυχή και το πνεύμα του διακρίνονται έμπρακτα στην φράση του «Ας ελπίσουμε ότι στο βάθος του ορίζοντα, θα ανατείλει κάποτε ένας ήλιος αγάπης και ειρήνης ανάμεσα στους βασανισμένους ανθρώπους. Να μην είναι πια τέκνα του Κάιν, αλλά να είναι τέκνα του Θεού»⁹⁰.

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος ως μικρός επαρχιώτης ήρθε στην Αθήνα και ανέπτυξε λαμπρή εξέλιξη σε όλους τους τομείς που ασχολήθηκε. Το συγγραφικό του έργο και ειδικότερα το νομικό του χαρακτηρίζεται ιδιαίτερης σημασίας, καθώς αποσαφήνισε πολλούς δυσνόητους νομικούς όρους και αποτέλεσε πρότυπο για το ευρωπαϊκό δίκαιο. Όσον αφορά από την άλλη το λογοτεχνικό του ταλέντο ήταν εξάίρετο με οποιοδήποτε είδος είχε καταπιαστεί. Έγραψε ποιήματα, δοκίμια, ιστορικά, ταξιδιωτικά, μυθιστορήματα, μεταφράσεις και βιογραφίες. Ποιήματα του όπως η Μαργαρίτα και τα έρημα κέντρα έχουν μελοποιηθεί. Υπήρξε μέλος των Δώδεκα – λογοτεχνική ομάδα – και της Εθνικής Εταιρείας των Ελλήνων Λογοτεχνών όπου το 1993 υπήρξε και πρόεδρος του⁹¹.

Ακόμη, ο Μιχαήλ Στασινόπουλος δεν υπήρξε μόνο εξάίρετος λογοτέχνης αλλά ήταν κι έξοχος δικαστής καθώς τα δικαστικά καθήκοντα του τα επιτέλεσε με τον δέοντα τρόπο. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος, ως Πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας όρθωσε το ανάστημά του στο δικτατορικό καθεστώς και με το θάρρος της γνώμης του και από τη θέση που κατείχε ακύρωσε την απόλυση των δικαστικών λειτουργών καθώς δεν τους επιτράπηκε η ακρόαση τους και η αιτία απόλυσης του δεν ήταν ότι δεν έπρατταν σωστά τα καθήκοντά τους, αλλά η αιτία ήταν ότι ιδεολογικά δεν συμφωνούσαν με το δικτατορικό καθεστώς. Η στάση του αυτή προκάλεσε την οργή του δικτατορικού καθεστώτος, με επακόλουθο να του ζητηθεί να παραιτηθεί

⁹⁰ Μ. Στασινόπουλος, *Το Πινάκιον...*, σ. 50

⁹¹ Γ. Δ. Κούβελας, *ό. π.*, σ. 12

από τη θέση του Προέδρου του Συμβουλίου Επικρατείας αν και ο ίδιος δεν ενέδωσε στις πιέσεις του Γ. Παπαδόπουλου. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος αναγκάστηκε να μείνει έγκλειστος στο σπίτι του από το δικτατορικό καθεστώς. Η στάση του απέναντι στο καθεστώς έγινε γνωστή και στο εξωτερικό, με αποτέλεσμα ο Ρενέ Κασέν, πρόεδρος του Γαλλικού Συμβουλίου Επικρατείας και κάτοχος του βραβείου Νόμπελ Ειρήνης, είχε προτείνει τον Μιχαήλ Στασινόπουλος ως υποψήφιο για το Νόμπελ Ειρήνης το 1969.

Έπειτα, λόγω της αντιστασιακής στάσης του απέναντι στην επτάχρονη δικτατορία ο Κ. Καραμανλής τον επέλεξε ως πρώτο Βουλευτή της Επικρατείας και ψηφίστηκε έπειτα από πρόταση του ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος έμεινε στο αξίωμα αυτό ένα εξάμηνο και η στάση του ήταν διακριτική. Το όνομά του ταυτίστηκε με τη δημοκρατία και την Προεδρία της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας. Ακόμη, το τέλος της θητείας του με την Προεδρία ταυτίστηκε με την υπογραφή του στο Σύνταγμα του 1975 όπου καθιερώθηκαν σημαντικές βασικές διατάξεις που αφορούσαν τις συνταγματικές βάσεις της ελληνικής πολιτείας, τις βασικές ρυθμίσεις και εγγυήσεις της λειτουργίας του πολιτεύματος, τις συνταγματικές εγγυήσεις στη σχέση κράτους και κοινωνίας, τις βάσεις των σχέσεων της Ελλάδας με τη διεθνή κοινότητα και την υπερεθνική έννομη τάξη και τέλος τις βασικές ρυθμίσεις των τριών λειτουργιών του κράτους⁹². Επίσης, μετά την Προεδρία ο Κ. Καραμανλής τον έπεισε να αναλάβει το αξίωμα του *ad hoc* δικαστή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για την υπόθεση της υφαλοκρηπίδας για το Αιγαίο. Η προσωπικότητά του και οι γνώσεις εντυπωσίασαν τους υπόλοιπους συναδέλφους του καθώς πολλές φορές τον επιθυμούσαν ως συνομιλητή τους και ανάτρεχαν στον ίδιο σε διάφορα θέματα που τους απασχολούσαν.

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος πρόσφερε πολλά λοιπόν στα γράμματα και στη δικαιοσύνη καθώς η ζωή του ήταν αφιερωμένη για πολλές δεκαετίες στην υπηρεσία των μεγάλων αυτών αξιών. Πέθανε σε ηλικία 99 ετών στις 31 Οκτωβρίου του 2002 και διέθεσε την περιουσία του στο ίδρυμα που είχε ιδρύσει «Μιχαήλ Στασινόπουλος» για την χορηγία υποτροφιών στο Διοικητικό Δίκαιο⁹³.

---

⁹² Γ. Κασμάτης, *Η μετάβαση στη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1975*, Αθήνα 2005, σ. 56

⁹³ *Προεδρία της Δημοκρατίας, Μιχαήλ Στασινόπουλος*, διαθέσιμο στο: <https://www.presidency.gr/mixail-stasinopoulos/>, ημερομηνία προσπέλασης 19.06.2022

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Δημοσιευμένες Πηγές

Επίσημα Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής, συνεδρίαση 18^{ης} Δεκεμβρίου 1974

2. Περιοδικά

Ξύδης Θ., «Μιχ. Δ. Στασινόπουλος: Ο λογοτέχνης», στη: *Νέα Εστία*, τχ. 83 (1968),

3. Εγκυκλοπαίδειες

Βλ. λήμμα σύνταξης «Μιχαήλ Στασινόπουλος», στο: *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. 9 (1999)

4. Οπτικοακουστικά μέσα - Ντοκυμανταίρ

<https://www.youtube.com/watch?v=F5NcCgd5Pqc>, ημερομηνία προσπέλασης 20.06.2022

<https://archive.ert.gr/37123/>, ημερομηνία προσπέλασης 25.06.2022

5. Διαδικτυακές Πηγές

Προεδρία της Δημοκρατίας, Μιχαήλ Στασινόπουλος, διαθέσιμο στο:

<https://www.presidency.gr/mixail-stasinopoylos/>, ημερομηνία προσπέλασης 19.06.2022

Παυλόπουλος Π., «Μιχαήλ Στασινόπουλος – Ο ανεξάρτητος Δικαστής», στην ιστοσελίδα: *Η Καθημερινή* 09.11.2003, διαθέσιμο στο:

<https://www.kathimerini.gr/opinion/693295/michail-stasinopoylos-o-anexartitos-dikastis/>, ημερομηνία προσπέλασης 20.06.2002

Στεργιόπουλος Β., «Μιχαήλ Στασινόπουλος: Ο πρώτος Πρόεδρος της Δημοκρατίας στη Μεταπολίτευση», στην ιστοσελίδα: *Το Βήμα*, 27.07.2020, διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2020/07/27/culture/mixail-stasinopoulos-o-protos-proedros-tis-dimokratias-sti-metapoliteysi/>, ημερομηνία προσπέλασης 02.06.2022

Σταυρόπουλος Γ., «Δικαιοσύνη και Δικτατορία της 21.4.1967. Οι δίκες των δικαστών στο Συμβούλιο της Επικρατείας», στην ιστοσελίδα: *Όμιλος 'Αριστόβουλος Μάνεσης'*, 01.2019, διαθέσιμο στο: <https://www.constitutionalism.gr/dikaiosini-kai-diktatoria-21-4-1967/>, ημερομηνία προσπέλασης 27.03.2021

«Καταστατικό του Διεθνούς Δικαστηρίου, Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ – Greece στην ιστοσελίδα: *unric* διαθέσιμο στο: <https://unric.org/el/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%83-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B9%CE%BF-2/>, ημερομηνία προσπέλασης 02.06.2022

Παπαδόπουλος Π., «Το χρονικό του Αιγαίου από το 1973 έως σήμερα», στην ιστοσελίδα: *Η Καθημερινή*, 11.05.2021, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/561356632/to-chroniko-toy-aigaiou-apo-to-1973-eos-simera/>, ημερομηνία προσπέλασης 27.03.2022

B. Βιβλιογραφία

Αγγελίδης Γ., *Ιστορία ενός εγκλήματος*, Αθήνα 1978

Αθανασιάδης Τ., «Μιχαήλ Στασινόπουλος μια ιδιόμορφη προσωπικότητα», στα: *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών «Τάξις των Ηθικών και πολιτικών Επιστημών»*, Αθήνα 2004

Αναγνώστου Δ., *Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ο θεσμός κατά το Σύνταγμα του 1975*, Αθήνα 2004

Βούλγαρης Γ., *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974- 2009*, Αθήνα 2013

Γεωργιάδου Α., *Η ποιητική περιπέτεια*, Αθήνα 2005

Γιάκος Δ., «Ο ποιητής Μιχ. Δ. Στασινόπουλος, ένα πρώτο πλησίασμα», στη: *Νέα Εστία*, τ. 73 (Ιανουάριος –Ιούνιος 1963)

Γρηγοριάδης Σ. Ν., *Ιστορία της δικτατορίας. Επιβολή – ακμή*, Αθήνα 1975, τ.1

Ελεφάντης Αγγ., *Στον αστερισμό του Λαϊκισμού*, Αθήνα 1991

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 16 (2000),

Κανελλόπουλος Π., *Η ζωή μου*, Αθήνα 1985

Καραγιώργας Γ., *Από την ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου*, Αθήνα 2003

Κασιμάτης Γ., *Η μετάβαση στη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1975*, Αθήνα 2005

Κασιμάτης Γ., *Η μετάβαση στη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1975*, στο: *30 χρόνια από το Σύνταγμα του 1975*, Τα Ελληνικά Συντάγματα από το Ρήγα έως σήμερα, Αθήνα 2004

Κούβελας Γ.Δ., *Μιχαήλ Δ. Στασινόπουλος (1903-2002)*, Καλαμάτα 2002

Κριμπάς Κ. Β., *Η Ανώτατη Παιδεία*, στο: *Η Δικτατορία 1967-1974, Πολιτικές πρακτικές – Ιδεολογικός λόγος – Αντίσταση*, Αθήνα 1999

Μόσχος Ε. Ν., *Ανθρωπιστική Μαρτυρία Μιχαήλ Δ. Στασινόπουλος Κριτική Θεώρηση έργου και ζωής*, Αθήνα 1983

Παπάγος Λ. Αλ., *Σημειώσεις 1967-1977*, Αθήνα 1999

Πάτσιου Β., *Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922), Το πρότυπο και η συγκρότηση του*, Αθήνα 1987

Πικραμένος Μ., «*Η δικαστική ανεξαρτησία στη δίνη των πολιτικών κρίσεων*», Αθήνα 2002

Ριζάς Σ., «*Η δικτατορία. 1967-1974*», στο: «*Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1950-2004*», Αθήνα 2011

Ριζάς Σ., *Η προεδρία της δημοκρατίας στην Ελληνική πολιτική: 1923-35 και 1974-85*, Αθήνα 1992

Ρουγκούνας Ε., «*Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος δικαστής στο δικαστήριο της Χάγης*», στα: *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών «Τάξις των Ηθικών και πολιτικών Επιστημών»*, Αθήνα 2004

Σπηλιωτόπουλος Ε., «*Μιχαήλ Στασινόπουλος*», στα: *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών «Τάξις των Ηθικών και πολιτικών Επιστημών»*, Αθήνα 2004

Στασινόπουλος Μ., *Μηνύματα από τις δύο όχθες, δοκίμια για την κοινωνία, την πολιτική και την τέχνη*, Αθήνα 1982

Στασινόπουλος Μ., *Οδοιπορία, Αυτοβιογραφικές Σελίδες*, Αθήνα 1984

Στασινόπουλος Μ., *Το Πινάκιον της Φακής και ο Νόμος των Λύκων, Δοκίμια για τη συμπεριφορά των ανθρώπων*, Αθήνα 1973

Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*,
Αθήνα 2001

Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του Ελληνικού Κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947)*,
Αθήνα 1999

Παράρτημα

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος ορκίζεται ως προσωρινός Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Δίπλα του είναι ο πρόεδρος της Βουλής Κωνσταντίνος Παπακωνσταντίνου και ο Αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ.

(<https://www.kathimerini.gr/k/100yk/1048431/o-m-stasinopoylos-prosorinos-proedros-tis-dimokratias/>)

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος, ο πρώτος προσωρινός Πρόεδρος της Δημοκρατίας της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας υπογράφει το νέο Σύνταγμα της χώρας στις 9 Ιουνίου του 1975. (<https://kimintenia.com/2021/10/31/1706-2/>)

Το πρώτο ποίημα που έστειλε ο Μιχαήλ Στασινόπουλος στο περιοδικό Διάπλαση με το ψευδώνυμο «Μεσσηνιακή Ακτή» είχε τον τίτλο «Αδελφοί» κι ήταν το εξής:

Άμοιρος, έρημος, τυφλός
ριγμένος στη γωνιά.
Διαβάτες περιμένει
Κι αδιάκοπα ζητά.

Κουτσός επέρναγε απ' εκεί
τη διάβα του άκουσε ο τυφλός.
-«Ελέησε με, χριστιανέ,
Και βοήθειά σου ο Θεός...».

Πικρά εχαιογέλασε
Βγάνει απ' το δισάκι
και κόβει ξεροκόμματο.
-«Φάε και σύ ψωμάκι».

Και πήγε ν' απομακρυνθεί.
-«Να ζήσεις, χριστιανέ μου».
-«Κάλλιο μη ζήσω, αδερφέ».
-«Γιατί, τι έχεις γιέ μου;».

Κάτσαν μαζί σαν αδελφοί,
και οι δύο τους χορτασμένοι.
Και θεϊκό χαμόγελο
Μαζί τους απομένει.

Ο ποιητής Νίκος Παππάς έγραψε το ποίημα «Ο Μικρός Επαρχιώτης» επηρεασμένος από το ποίημα του Μ. Στασινόπουλου που έχει τον ίδιο τίτλο και εμπνευσμένος από τη θαρραλέα στάση που κράτησε ο δικαστής και ποιητής Μ. Στασινόπουλος τα δύσκολα χρόνια του δικτατορικού καθεστώτος:

Δεν ξέρω τίποτα.
Έπαψα πια να ξέρω.
Δε θέλω να θυμούμαι τις μικρούλες συλλαβές.
Μέσα μου δολοφόνησαν
Τα χρόνια με το παιδικό πηλήκιο
δε θέλω πια να βλέπω
όλους που τρέχουν βιαστικά,
είναι μια βία να προλάβουν την καταστροφή τους...
Ένας «μικρός επαρχιώτης» είμαι πάντοτε
στα δέκα, στα τριάντα, στα εξήντα,
ένας «μικρός επαρχιώτης» που μεγάλωσε
χωρίς να ερωτηθεί.
Έβγαλα το πηλήκιο του λυκείου

με τα χρυσά σειρήτια
 (όλες τις ώρες μου το νιώθω στο κεφάλι)
 Το έβγαλα για να το πετάξω στη χαρά μου
 Μακριά με πήγε η ζωή
 δίδαξα στο πανεπιστήμιο,
 ακούστηκε η φωνή μου στην Ακαδημία
 μονόγραφα αποφάσεις του Ακυρωτικού,
 πρόεδρος με τη γαλανόλευκη τήβεννο
 απ' τη μεγάλη πατρίδα χαρισμένη
 μεγάλο δρόμο, πορεία μακρινή.
 Φόρεσα τήβεννο
 το ξαναλέω.

Μονόγραφα αποφάσεις. Ήταν περιττό.
 Στήριξα νόμους που κλονίζονταν,
 Έγραψα και ποιήματα. Εκείνα
 μεγάλος δρόμος, πορεία μακρινή.
 Έγραψα τρυφερά,
 «τ' άδειο το χέρι σου έχει μείνει
 της μοναξιάς τ' άδειο το χέρι»...
 Έγραψα για τα τραίνα, που ταξιδεύουν αδειανά
 μέσα στη νύχτα.

Τί άλλο;

Έφτασε κάποτε η ώρα μου,
 εκείνη που χτυπούσε από τη γένεσή μου
 έφτασε η ώρα να φανεί
 η άγγιχτη ψυχή εκείνου του μικρού επαρχιώτη
 εκείνο που είχε κρύψει στις Επισκοπής τις λεμονιές
 είπα το ΝΑΙ... είπα το ΟΧΙ,
 έπεσε σαν μεγάλη μακρόσυρτη κραυγή
 την ώρα πού
 «ήταν όλα σιωπηλά
 Γιατί τά' σκιαζε η φοβέρα
 Και τα πλάκωνε η σκλαβιά»
 Είμουν εγώ;
 Είτανε κάποιος άλλος;
 Είμαστε όλοι εμείς
 μέσα σ' εκείνη την κραυγή;
 Έτσι πρέπει
 Έτσι πρέπει

Όμως αυτό που βλέπω είναι στις Επισκοπής τα σκαλοπάτια
 το παιδικό χιτώνιο του λυκείου
 και το πηλήκιο με τα χρυσά σειρήτια,
 ένδοξα παιδικά κειμήλια στη σειρά
 να μ' ακολουθούνε σ' όλη τη ζωή.

Το ποίημα «Ο Μικρός Επαρχιώτης» του Μ. Στασινόπουλου δείχνει την ανασφάλεια του ίδιου όταν ήταν ορφανός στην Αθήνα και στηριζόταν από τους συγγενείς του.

Έφερρες στην πρωτεύουσα τα παιδικά σου μάτια
και τα κουμπιά και τα χρυσά σειρήτια του λυκείου.
Εν' άρωμα από λεμονιές κλειστές σε περιβόλια
κι απ' τ' άνθη στις Επισκοπής που ανθίζανε τον κήπο.
Κι ακόμα φέρνεις μια δειλή ψυχούλα, πληγωμένη
απ' του διαβήτη τις γωνιές κι απ' τους σκληρούς κανόνες.

Το ποίημά του «Απολογία» που το έγραψε το 1968 και το δημοσίευσε το 1972, αποτυπώνεται η συνειδησιακή του κρίση και η καθημερινή του πνευματική αγωνία στους αντίξοους καιρούς που επικρατούσε το δικτατορικό καθεστώς και ο ίδιος έπρεπε να εκδώσει τις ιστορικές αποφάσεις του 1969.

Κύριε, είπε ο Δικαστής,
σου δίνω πίσω τη Δικαιοσύνη σου,
που μου την είχες εμπιστευθεί
για να κρίνω τους ανθρώπους.

Κύριε, είπε ο Δάσκαλος,
σου δίνω πίσω τη Διδαχή σου,
που μου την είχες εμπιστευθεί
για να φτιάχνω ελεύθερους ανθρώπους.

Κύριε, είπε ο Ιερέας,
σου δίνω πίσω το Λόγο σου,
που μου τον είχες εμπιστευθεί
για να ζητώ την ψυχή των ανθρώπων.

Κύριε, είπε ο Στρατιώτης,
σου δίνω το Ξίφος σου,
που μου το είχες εμπιστευθεί,
για να πολεμώ τους εχθρούς σου.

Κύριε, είπαν κι οι τέσσερις,
συχώρεσέ μας
γιατί, όλοι μαζί
τούτον τον καιρό,
σ' είχαμε προδώσει.

Περίληψη

Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος γεννήθηκε το 1903 στη Θουρία - χωριό της Μεσσηνίας, κοντά στην Καλαμάτα και πέθανε το 2002. Στόχος της εργασίας είναι να περιγράψει την πορεία της ζωής του και να αναδείξει τον χαρακτήρα του. Ο Μιχαήλ Στασινόπουλος ήταν ανώτατος δικαστικός και διετέλεσε ως πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας. Επίσης, ήταν καθηγητής Πανεπιστημίου και συγγραφέας επιστημονικών έργων, δοκιμιογράφος και ποιητής. Το όνομά του είναι συνυφασμένο με τη δικαιοσύνη καθώς ακύρωσε τις απολύσεις των δικαστικών λειτουργών από το δικτατορικό καθεστώς. Η πράξη του αυτή αποτέλεσε κινητήρια δύναμη για να επιλεγεί ως ο πρώτος Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας για ένα εξάμηνο.